

Psychology: the Journal of the Hellenic Psychological Society

Vol 12, No 2 (2005)

Aspects of the twins's development

Μαρία Μαρκοδημητράκη, Γιάννης Κουγουμουτζάκης,
Θεανώ Κοκκινάκη

doi: [10.12681/psy_hps.23954](https://doi.org/10.12681/psy_hps.23954)

Copyright © 2020, Μαρία Μαρκοδημητράκη, Γιάννης
Κουγουμουτζάκης, Θεανώ Κοκκινάκη

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/).

To cite this article:

Μαρκοδημητράκη Μ., Κουγουμουτζάκης Γ., & Κοκκινάκη Θ. (2020). Aspects of the twins's development. *Psychology: The Journal of the Hellenic Psychological Society*, 12(2), 133–152. https://doi.org/10.12681/psy_hps.23954

Όψεις της ανάπτυξης των διδύμων

ΜΑΡΙΑ ΜΑΡΚΟΔΗΜΗΤΡΑΚΗ
ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΟΥΓΙΟΥΜΟΥΤΖΑΚΗΣ
ΘΕΑΝΩ ΚΟΚΚΙΝΑΚΗ
Πανεπιστήμιο Κρήτης

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στο παρόν άρθρο εξετάζουμε ορισμένες όψεις της ανάπτυξης των διδύμων κατά τη νηπιακή, την παιδική, την εφηβική και τη μέση ηλικία. Στο τέλος αποτιμούμε τα κενά γνώσης, τονίζουμε την αναγκαιότητα των αναπτυξιακών μελετών και προτείνουμε αλλαγή της θεωρητικής προοπτικής και των ερευνητικών πρακτικών, προκειμένου να υπονομευθεί η προκατάληψη «όπου δίδυμος και πρόβλημα».

Λέξεις-κλειδιά: Δίδυμοι, Ανάπτυξη διδύμων.

Εισαγωγή

Στο παρόν άρθρο περιγράφουμε ορισμένες όψεις της ανάπτυξης των διδύμων κατά τη νηπιακή, την παιδική, την εφηβική και τη μέση ηλικία. Συνοψίζουμε, επίσης, τις συμβουλές των ειδικών προς τους γονείς και τους εκπαιδευτικούς για τη μείωση ή την επίλυση ορισμένων προβλημάτων των διδύμων παιδιών και εφήβων – συμβουλές που δεν μπορούν να γενικευτούν σε όλους τους διδύμους. Στο πρώτο κεφάλαιο εξετάζουμε σύντομα κάποια ευρήματα για τη γλωσσική ανάπτυξη των διδύμων. Στο δεύτερο κεφάλαιο περιγράφουμε ορισμένα ευρήματα για τους διδύμους στους χώρους της προσχολικής και της σχολικής αγωγής. Στο τρίτο κεφάλαιο γίνεται αναφορά στην ανάπτυξη και στην εκπαίδευσή τους κατά την εφηβεία και στο τέταρτο κεφάλαιο εξετάζονται ορισμένα κρίσιμα θέματα που ανακύπτουν κατά τη μέση ηλικία. Στο τελευ-

ταίο κεφάλαιο γίνεται μία σύντομη συζήτηση ορισμένων βασικών σημείων των προηγούμενων κεφαλαίων και θίγουμε πώς η γενίκευση των αποτελεσμάτων των κλινικών κυρίως μελετών ενισχύει την προκατάληψη «όπου δίδυμος και πρόβλημα».

Η παρούσα εργασία βασίζεται κυρίως σε κλινικές και ψυχοπαιδαγωγικές έρευνες και μελέτες περίπτωσης. Οι αμιγείς αναπτυξιακές μελέτες στους διδύμους σπανίζουν (Piontelli, 2002a, 2002b). Σπανίζουν δηλαδή οι συστηματικές, διαχρονικές, διαπολιτισμικές συγκριτικές μελέτες για την ανάπτυξη των διδύμων και των μη διδύμων παιδιών ως προς τις επιμέρους αντιληπτικές, γνωστικές, συγκινησιακές και κοινωνικές τους ικανότητες στον οντογενετικό χρόνο. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να επικρατεί η κλινική προοπτική, να ενισχύεται η εύκολη γενίκευση «όπου δίδυμος και πρόβλημα» και να αναδεικνύονται κυρίως τα μειονεκτήματα και σπάνια τα πλεονε-

κρήματα της διδυμίας. Τα τελευταία 130 χρόνια οι περισσότερες μελέτες έχουν επικεντρωθεί κυρίως στην ψυχοπαθολογία και στην παθολογία των διδύμων (π.χ. αιμαίοι διδύμοι, σύνδρομο εξαφανισθέντος κατά την κύηση διδύμου, σχιζοφρενικοί διδύμοι) (βλ. Ainslie, 1997) και στη χρησιμοθηρική μεταχείριση των μονοζυγωτικών (MZ) και των διζυγωτικών (DZ) διδύμων, προκειμένου να «αποδειχθεί» η κληρονομική βάση της νοημοσύνης. Οι σύγχρονοι συνεχιστές του ευγονιστή Galton (1875) θεωρούν τους διδύμους ως «πειράματα της φύσης» και «εργαλεία της Γενετικής της Συμπεριφοράς» (Bouchard & Propping, 1993, σ. 1, 11. Fulker & Gardon, 1993, σ. 33), αν και οι μελέτες αυτές δεν απέδωσαν τα αναμενόμενα (βλ. Ainslie, 1997. Μαρκοδημητράκη, 2003. Piontelli, 2002a, 2002b).

Σε προηγούμενες εργασίες έχουμε περιγράψει το φαινόμενο της διδυμίας (και τις πανάρχαιες σχετικές προκαταλήψεις) μέσα από μία μυθολογική, λογοτεχνική, ανθρωπολογική, βιολογική, ψυχολογική και ψυχοπαθολογική προοπτική (Μαρκοδημητράκη, 2003, υπό δημοσίευση. Μαρκοδημητράκη, Κοκκινάκη, & Κουγιουμουτζάκης, 2002α, 2002β. Μαρκοδημητράκη & Κουγιουμουτζάκης, 2005. Kugiymutzakis, Kokkinaki, Markodimitraki, & Vitalaki, in press). Σε μια πρόσφατη αναπτυξιακή, διαχρονική, νατουραλιστική, μικρο-αναλυτική μελέτη σε ένα ζεύγος ΔΖ βρεφών (κορίτσι, αγόρι) μελετήσαμε κάθε 15 ημέρες, από τον 1ο έως το 10ο μήνα, τη μίμηση και τις θετικές συγκινησιακές εκφράσεις που τη συνοδεύουν. Η μίμηση και οι συγκινησιακές εκφράσεις διερευνήθηκαν στις φυσικές *δυσ*αδικές αλληλεπιδράσεις των δύο βρεφών μεταξύ τους, κάθε βρέφους με τη μητέρα, τον πατέρα, τη μητρική γιαγιά, την πατρική γιαγιά, το μητρικό παππού και τον πατρικό παππού, και στις φυσικές τριαδικές αλληλεπιδράσεις κάθε ενήλικα συντρόφου με τα δύο βρέφη μαζί. Παρά τις επιμέρους αναμενόμενες ατομικές διαφορές, *δε βρήκαμε στατιστικώς σημαντικές διαφορές* στη μίμηση και στα συνοδά θετικά συναισθήματα (ευχαρίστηση και ενδιαφέρον) των διδύμων και των ενήλικων συντρόφων τους συγκριτικά με τα αντί-

στοιχα ευρήματα από σχετικές μελέτες με μη δίδυμα βρέφη και τους ενήλικες συντρόφους τους (Μαρκοδημητράκη, 2003. Kugiymutzakis, Kokkinaki, Markodimitraki, & Vitalaki, in press). Τα δίδυμα βρέφη της μελέτης μας επικοινωνούσαν μέσω μίμησης με τους ενήλικες όπως και τα μη δίδυμα βρέφη. Το ίδιο ισχύει για τους ενήλικες συντρόφους τους, αν και υπήρξαν ενδιαφέρουσες διαφορές στον τρόπο με τον οποίο τα δύο δίδυμα αδέρφια επικοινωνούσαν μεταξύ τους.

Την άνοιξη του 2004 αρχίσαμε μια νέα διαχρονική μελέτη στην Περιφέρεια της Κρήτης ($N = 100$), με στόχο τη διερεύνηση της μίμησης, του παιχνιδιού και των συγκινήσεων στις *δυσ*αδικές αλληλεπιδράσεις μητέρας – βρέφους [δίδυμοι (MZ και ΔZ) και μη δίδυμοι] και βρέφους – βρέφους (δίδυμοι), καθώς και στις τριαδικές αλληλεπιδράσεις μητέρας – δίδυμων βρεφών, προεκτείνοντας και ελέγχοντας έτσι τα αποτελέσματα της αρχικής μας αναπτυξιακής μελέτης (Κουγιουμουτζάκης, Μαρκοδημητράκη, Πατερράκη, Παπασταθόπουλος, σε προετοιμασία). Αν και πέρα από τους στόχους του παρόντος άρθρου, το μόνο που μπορούμε να σημειώσουμε εδώ είναι ότι η αναπτυξιακή προοπτική καταλήγει σε μελέτες τα αποτελέσματα των οποίων υπονομεύουν τη σωρεία των προκαταλήψεων που συμπυκνώνεται στο μότο «όπου δίδυμος και πρόβλημα». Αυτό δε σημαίνει ότι υποτιμούμε τα πραγματικά προβλήματα των διδύμων, τα οποία συσσωρεύονται στο ένα άκρο του φάσματος της διδυμίας, είναι πολλά και χρήζουν άμεσης επιστημονικής διερεύνησης και παρέμβασης (βλ. Συζήτηση). *Οι περισσότεροι*, όμως, δίδυμοι συνάνθρωποί μας βρίσκονται στο άλλο άκρο του φάσματος και είναι τόσο «προβληματικοί» όσο και οι μη δίδυμοι.

Η ανάπτυξη της γλώσσας στους διδύμους

Είναι η γλωσσική ανάπτυξη των διδύμων ίδια με εκείνη των μη διδύμων; Η συνήθης απάντηση είναι ότι υπάρχει μια καθυστέρηση έξι περίπου

μηνών στη γλωσσική ανάπτυξη των διδύμων συγκριτικά με την αντίστοιχη των μη διδύμων, και τούτο μπορεί να οφείλεται στη «μυστική γλώσσα» που συχνά αναπτύσσουν ορισμένοι αλλά όχι όλοι οι δίδυμοι. Στην πραγματικότητα η γλωσσική ανάπτυξη των διδύμων είναι πιο πολύπλοκη. Η σχετική έρευνα των τελευταίων 30 χρόνων δείχνει ότι:

α) Οι δίδυμοι συνήθως δεν αντιμετωπίζουν προβλήματα στη γλωσσική ανάπτυξη.

β) Υπάρχουν περιπτώσεις που οι γλωσσικές ικανότητες των διδύμων είναι πιο ανεπτυγμένες στο φωνολογικό, στο συντακτικό, στο σημασιολογικό και στο πραγματολογικό επίπεδο από τις αντίστοιχες των συνομήλικων μη διδύμων παιδιών ηλικίας 7 και 8 ετών (Wilson, 1977).

γ) Ορισμένα δίδυμα βρέφη μπορεί να καθυστερήσουν κατά μερικούς μήνες στην εκφορά των πρώτων λέξεων και των πρώτων προτάσεων συγκριτικά με τα μη δίδυμα βρέφη (Mogford-Bevan, 1999. Piontelli, 2002a).

δ) Αν κατά τα πρώτα χρόνια παρατηρηθεί γλωσσική καθυστέρηση, αυτή μειώνεται όσο προχωρά η ανάπτυξη – στη μέση παιδική ηλικία οι διαφορές στην καθυστέρηση είναι ανιχνεύσιμες αλλά μειωμένες σε σχέση με τα πρώτα χρόνια. Στο τέλος της παιδικής ηλικίας είναι ακόμη πιο μειωμένες και ασήμαντες συγκριτικά με τη γλωσσική ανάπτυξη των πρώτων χρόνων (Mogford-Bevan, 1999).

ε) Σήμερα μπορεί να γίνει διαφορική διάγνωση των διδύμων που έχουν μία συνήθως παροδική και ολοένα μειούμενη στο χρόνο γλωσσική καθυστέρηση από τους διδύμους που πάσχουν από γλωσσική διαταραχή (Mogford-Bevan, 1999).

Οι ειδικοί τονίζουν το πρώτο από τα παραπάνω πέντε σημεία, ότι δηλαδή οι περισσότεροι δίδυμοι δεν αντιμετωπίζουν κανένα πρόβλημα στη γλωσσική τους ανάπτυξη. Με αυτό κατά νου και με το γεγονός ότι δεν υπάρχουν, στο βαθμό που γνωρίζουμε, στατιστικά στοιχεία σχετικά με τα ακριβή ποσοστά των διδύμων που έχουν και εκείνων που δεν έχουν προβλήματα γλώσσας, ας δούμε σύντομα τις περιπτώσεις της γλωσσικής

διαταραχής και της γλωσσικής καθυστέρησης των διδύμων.

Στη γλωσσική διαταραχή τα συμπτώματα επιμένουν και χρειάζονται ορθή διάγνωση και παρέμβαση, δεν υποχωρούν στην καλύτερευση του γλωσσικού περιβάλλοντος, είναι άτυπα και μπορεί να συνδέονται με τους διαφορετικούς ρυθμούς προόδου ή καθυστέρησης της φωνολογίας, της σύνταξης, της σημασιολογίας και της εμπρόθετης χρήσης της γλώσσας. Οι γλωσσικές διαταραχές (διαταραγμένη φωνολογία, απλοποίηση ή υποκατάσταση λέξεων, άτυπη σύνταξη κτλ.) μπορεί να οφείλονται σε προβλήματα ακοής, κίνησης ή σε αυτισμό ή να συνυπάρχουν με νοητική καθυστέρηση ή, τέλος, να παρουσιάζονται από μόνα τους, χωρίς να σχετίζονται με τα παραπάνω. Περισσότερο συχνά διαταραγμένο είναι το φωνολογικό σύστημα και των δύο (συνήθως MZ) διδύμων και ενδέχεται να αντιμετωπίσουν αργότερα δυσκολίες στην ανάγνωση. Στις περιπτώσεις αυτές προτείνεται ειδική λογοθεραπεία, είτε οι δίδυμοι πάνε στις κανονικές τάξεις του σχολείου είτε σε ειδικές τάξεις. Όταν η θεραπεία είναι συστηματική και διαρκής, υπάρχουν πολλές πιθανότητες πλήρους αποκατάστασης, όπως δείχνουν τα αποτελέσματα των σχετικών κλινικών περιπτώσεων. Πιθανολογείται ότι κρίσιμοι αιτιολογικοί παράγοντες των γλωσσικών διαταραχών είναι μάλλον περισσότερο κληρονομικής παρά περιβαλλοντικής φύσης, αφού οι διαταραχές είναι συχνότερες στα MZ παρά στα ΔΖ ζεύγη και πιο συχνές στα ζεύγη των MZ αγοριών παρά των MZ κοριτσιών (Mogford-Bevan, 1999).

Αντίθετα, στη γλωσσική καθυστέρηση η γλώσσα ακολουθεί την αναμενόμενη τυπική πορεία, αλλά με έναν πιο αργό ρυθμό. Στην περίπτωση αυτή τα διάφορα επιμέρους συστήματα του διδύμου (των διδύμων) λειτουργούν κανονικά και η καλύτερευση του γλωσσικού περιβάλλοντος οδηγεί συνήθως σε γρήγορη μείωση ή πλήρη εξαφάνιση του προβλήματος (Mogford-Bevan, 1999). Ως προς τη γλωσσική καθυστέρηση έχουν προταθεί οι ακόλουθοι τέσσερις αιτιολογικοί παράγοντες:

α) κακώσεις κατά τον τοκετό, πρόωρος τοκετός και χαμηλό βάρος γέννησης,

β) η «μυστική γλώσσα» των διδύμων,

γ) η ταυτότητα και τα κίνητρα των διδύμων, και

δ) ο τρόπος και η ποσότητα του λόγου του κάθε γονέα κατά την τριαδική αλληλεπίδραση με τους διδύμους.

Κακώσεις κατά τον τοκετό, πρόωρος τοκετός και χαμηλό βάρος γέννησης: Αν και υπάρχουν περιπτώσεις γλωσσικής καθυστέρησης με περιγεννητική αιτιολογία, η τελευταία δε φαίνεται ότι είναι ο πιο συχνός λόγος εμφάνισης των προβλημάτων γλωσσικής καθυστέρησης. Όταν, όμως, είναι, μπορεί η καθυστέρηση να παρουσιαστεί πιο συχνά στον ένα δίδυμο παρά και στους δύο. Όταν η καθυστέρηση δεν είναι μεγάλη, τότε ο δίδυμος που δεν έχει καθυστέρηση φαίνεται να επικρατεί στις αλληλεπιδράσεις τους, να προβλέπει τις ανάγκες του καθυστερημένου γλωσσικά δίδυμου και να μιλάει περισσότερο. Οι γονείς θα πρέπει να ενθαρρυνθούν να προσαρμόζουν το λόγο τους ανάλογα με το δίδυμο που επικοινωνούν και να δώσουν στο καθυστερημένο γλωσσικά παιδί τους πολύ περισσότερες ευκαιρίες για λεκτική επικοινωνία και έκφραση. Αν αυτό εφαρμοστεί στις περιπτώσεις που η καθυστέρηση είναι μέτρια και δεν υπάρχουν άλλα προβλήματα από κακώσεις κατά τον τοκετό (π.χ. φτωχή ικανότητα συγκέντρωσης), η κατάσταση βελτιώνεται αισθητά. Αν η γλωσσική καθυστέρηση είναι μεγάλη και συνοδεύεται από άλλες διαταραχές, λόγω των κακώσεων του τοκετού, τότε, εκτός από τη βοήθεια των γονέων, χρειάζεται και λογοθεραπευτική παρέμβαση, η οποία μάλλον ωφελεί διπλά το δίδυμο. Αφενός τον βοηθά στην ανάπτυξη του λόγου και αφετέρου η ατομική προσοχή του θεραπευτή βοηθά στην αυτοπεποίθησή του, η οποία συχνά είναι μειωμένη λόγω του φόβου ανταγωνισμού με το δίδυμο αδερφό του, που δεν έχει γλωσσικό πρόβλημα (Mogford-Bevan, 1999. Rutter & Redshaw, 1991).

Η «μυστική γλώσσα» των διδύμων: Το φαινόμενο της «μυστικής γλώσσας», ή «κρυπτοφα-

σίας», ή «ιδιόγλωσσας», ή «αυτόνομης γλώσσας», ή «γλώσσας των διδύμων», άρχισε να μελετάται συστηματικά από τη δεκαετία του 1950. Πρόκειται για ένα σχετικά σπάνιο φαινόμενο, που παρατηρείται πιο συχνά σε ΜΖ παρά σε ΔΖ διδύμους κατά τα βρεφικά και τα νηπιακά χρόνια. Οι σχετικές έρευνες δείχνουν ότι οι παράγοντες που ευθύνονται για την εμφάνισή του είναι μία απροσδιόριστη προς το παρόν κληρονομική προδιάθεση, αυτό καθαυτό το φαινόμενο της διδυμίας και η απουσία σοβαρής φροντίδας και επικοινωνίας. Οι δίδυμοι αυτοί ζουν παραμελημένοι, σε φτωχό γλωσσικό περιβάλλον και δε βιώνουν ατομική φροντίδα και *δυσδική* επικοινωνία με τους ενήλικες – αν βιώνουν, βιώνουν σχεδόν αποκλειστικά *τριαδική* επικοινωνία (π.χ. μητέρα – δίδυμοι). Η «μυστική γλώσσα» δεν είναι μία αλλά πολλές, αφού κάθε ζευγάρι διδύμων αναπτύσσει τη δική του γλώσσα. *Δεν είναι μυστική*, γιατί δεν έχει πρόθεση απόκρυψης του νοήματος και γιατί κατά 90% οι λέξεις προέρχονται (με περικοπές και διαστρεβλώσεις) από το γονεϊκό λεξιλόγιο. *Δεν είναι*, επίσης, πανομοιότυπη για τους διδύμους – η μίμηση του ενός από τον άλλο δεν καταλήγει σε πλήρες αντιγραφικό αποτέλεσμα. *Δεν είναι* μία άλλη γλώσσα, γιατί έχει το ίδιο τονικό ύψος και την ίδια ηχηρότητα με την οικεία επικοινωνιακή γλώσσα. Είναι, τέλος, *παροδικό φαινόμενο*, που εξαφανίζεται όσο πιο νωρίς οι δίδυμοι τύχουν ατομικής μεταχείρισης, επικοινωνίας και φροντίδας, και υποχωρεί όταν στο νηπιαγωγείο οι δίδυμοι πάνε σε *χωριστή τάξη*. Δεν πρόκειται για μυστήριο αλλά για ένα μικρής διάρκειας φαινόμενο, που μέχρι να εξαφανιστεί μπορεί να συμβάλει στη *γλωσσική καθυστέρηση* των διδύμων. Τα παραπάνω ερευνητικά ευρήματα είτε είναι άγνωστα είτε δε λαμβάνονται υπόψη από εκείνους (λογοτέχνες, ανθρώπους των ΜΜΕ, γονείς, εκπαιδευτικούς και συγγενείς) που προσδοκούν σε κάθε ζεύγος διδύμων να βρουν τη «μυστική γλώσσα». Κάποιοι, μάλιστα, αν δεν την παρατηρήσουν, απογοητεύονται (Baker, 1987. Luria & Yodovich, 1971. Mogford-Bevan, 1999. Piontelli, 2002a, 2002b. Preedy, 1999. Zazzo, 1976).

Η ταυτότητα και τα κίνητρα των διδύμων: Υποστηρίζεται ότι σε ορισμένες περιπτώσεις η γλωσσική καθυστέρηση παρουσιάζεται γιατί οι δίδυμοι έχουν δυσκολία στην εγκαθίδρυση των χωριστών τους ταυτοτήτων και γιατί έχουν μειωμένα κίνητρα επικοινωνίας με τους άλλους. Υπάρχει πράγματι ένας αριθμός διδύμων που, όταν αναφέρονται στον εαυτό τους, χρησιμοποιούν και τα δυο τους ονόματα, π.χ. Μαρία – Ιωάννα. Οι μελέτες, όμως, των Malmstrom & Silva (1986) και Waterman & Shatz (1982) έδειξαν ότι το φαινόμενο, όταν εμφανιστεί, έχει σύντομη διάρκεια, εξαφανίζεται γύρω στα 3 με 3,5 χρόνια, δεν οφείλεται στην αποτυχία διαφοροποίησης των εαυτών και των ονομάτων των διδύμων – απλώς χρησιμοποιείται για να δείξει την κατάσταση της διδυμίας τους, το «*εμείς οι δύο*». Ως προς τα μειωμένα κίνητρα επικοινωνίας των διδύμων με τους άλλους (γονείς, εκπαιδευτικούς, συνομηλικούς κ.ά.), η υπάρχουσα έρευνα δείχνει: Πρώτον, όταν το φαινόμενο αυτό παρατηρείται, πρόκειται συχνά για *επιλεκτική αλαλία* (σπάνιο φαινόμενο, όπου το παιδί ή τα παιδιά, στην περίπτωση των διδύμων, ενώ μιλούν μόνο σε οικεία πρόσωπα ή συνθήκες, δε μιλούν σε άλλα, π.χ. νηπιαγωγείο ή σχολείο), η οποία πολύ συχνά (33% των περιπτώσεων) δε σηματοδοτεί καθυστέρηση λόγου αλλά γλωσσική διαταραχή. Έτσι, αντί να γίνει διάγνωση αυτής της γλωσσικής διαταραχής θεωρείται λανθασμένα ότι πρόκειται για απουσία μειωμένων κινήτρων επικοινωνίας με τους άλλους. Μπορεί, όμως, να συμβαίνει ακριβώς το αντίθετο, *δηλαδή οι άλλοι να παραμελούν τους διδύμους και, ζώντας μέσα σε ένα φτωχό επικοινωνιακό περιβάλλον, στρέφονται στη μόνη δυνατότητα επικοινωνίας, στο δίδυμο αδερφό*. Δεύτερον, μελέτες που έγιναν σε τριαδικές αλληλεπιδράσεις (μητέρα – δίδυμο νήπια 4 ετών) έδειξαν ότι κάθε δίδυμο νήπιο επικοινωνούσε δύο φορές περισσότερο (74%) με τη μητέρα παρά με το δίδυμό του, δηλαδή δεν παρατηρήθηκε απουσία κινήτρου επικοινωνίας με τα ενήλικα άτομα (Mogford-Bevan, 1999). Έτσι, ενώ η «μυστική γλώσσα» μπορεί κάποιες φορές να καθυστερήσει παροδικά τη γλωσσική ανάπτυ-

ξη των διδύμων, η υποτιθέμενη δυσκολία στη διαμόρφωση ταυτότητας και τα μειωμένα κίνητρα επικοινωνίας των διδύμων με τους άλλους δε φαίνεται να είναι πιθανοί αιτιακοί παράγοντες της γλωσσικής καθυστέρησης.

Λόγος του κάθε γονέα κατά την τριαδική αλληλεπίδραση με τους διδύμους: Περισσότερο, όμως, από τη «μυστική γλώσσα», αυτό που φαίνεται ότι συμβάλλει στη γλωσσική καθυστέρηση ορισμένων διδύμων είναι η μειωμένη ποσότητα προσοχής και λόγου που οι γονείς των διδύμων προσφέρουν κατά τις τριαδικές αλληλεπιδράσεις. Αυτό που προσφέρεται από τη μητέρα ή τον πατέρα σε ένα παιδί, στην περίπτωση των διδύμων, πρέπει να δοθεί, να μοιραστεί σε δύο παιδιά. Ορισμένες μελέτες έδειξαν ότι η οπτική προσοχή και η ποσότητα του λόγου της μητέρας στην τριαδική αλληλεπίδραση με διδύμους κατά τα τρία πρώτα έτη ήταν λιγότερες συγκριτικά με τις αντίστοιχες που πρόσφερε η μητέρα στη δυαδική επαφή της με το ένα δίδυμο παιδί της. Στη δυαδική επικοινωνία οι μητέρες αντιδρούν 100% στις λεκτικές πρωτοβουλίες των παιδιών, ενώ στις τριαδικές επικοινωνίες το ποσοστό πέφτει στο 53%. Οι δίδυμοι, όπως και οι μη δίδυμοι, ενδιαφέρονται εξίσου να αλληλεπιδράσουν λεκτικά, ως άτομα, με τους ενήλικες, οι οποίοι, όμως, αντιδρούν διαφορετικά (με σύντομες εκφράσεις και μειωμένη ποσότητα λόγου προς το κάθε δίδυμο παιδί κτλ.) στις τριαδικές αλληλεπιδράσεις, προκειμένου να προλάβουν να ανταποκριθούν στις λεκτικές απαιτήσεις των δύο παιδιών. Παρ' όλο που οι σχετικές μελέτες πρέπει να συνεχιστούν, οι υπάρχουσες μελέτες δείχνουν ότι, ενώ τα δίδυμα βρέφη και νήπια επιθυμούν περισσότερη επικοινωνία στις αλληλεπιδράσεις με το γονέα, ορισμένες μητέρες και πατέρες δυσκολεύονται να ανταποκριθούν στο διπλό, ταυτόχρονο αίτημα, και αυτό οδηγεί πιθανότατα ορισμένους διδύμους σε γλωσσική καθυστέρηση. Η αλλαγή στάσης των γονέων φαίνεται ότι μειώνει μέχρι και εξαφανίζει αυτού του τύπου την καθυστέρηση στο λόγο των διδύμων (Mogford-Bevan, 1999) (βλ., επίσης, Hay, 1999. Preedy, 1999).

Αυτά, πολύ συνοπτικά, είναι τα δεδομένα των μελετών που έχουν διερευνήσει τη γλωσσική ανάπτυξη των διδύμων στο επίπεδο της γλωσσικής διαταραχής και στο επίπεδο της γλωσσικής καθυστέρησης. Τέσσερα, νομίζουμε, είναι τα σημεία που χρειάζεται να τονιστούν. Πρώτον, οι περισσότεροι δίδυμοι δεν έχουν προβλήματα στη γλωσσική ανάπτυξη. Δεύτερον, η γλωσσική καθυστέρηση –όταν υπάρχει– αρχίζει από πολύ νωρίς, παρατηρείται στους 4 μήνες και εδραιώνεται στους 12 μήνες (Papousek & Papousek, 1984. Piontelli, 2002a). Τρίτον, αν τα γλωσσικά προβλήματα δεν υποχωρήσουν μέχρι τα 10 χρόνια, αυτό που παρατηρείται στην εφηβεία είναι ότι τα προβλήματα των διδυμων αγοριών συνεχίζονται ή και χειροτερεύουν, ενώ το σύνολο των γλωσσικών προβλημάτων των κοριτσιών (70%) υποχωρεί (Hay, 1999, σ. 124). Τέταρτον, σε κάθε περίπτωση, τα γλωσσικά προβλήματα των διδύμων πρέπει να διαγνωστούν έγκαιρα, να ενημερωθούν οι γονείς και οι εκπαιδευτικοί για τις προσαρμογές που χρειάζεται να κάνουν και να ζητηθεί, όπου χρειάζεται, βοήθεια από ειδικούς (λογοθεραπευτές, ψυχολόγους, κοινωνικούς λειτουργούς κ.ά.), η οποία, αν είναι συστηματική και διαρκής, φέρνει πολύ συχνά καλά αποτελέσματα.

Οι δίδυμοι κατά τη νηπιακή και την παιδική ηλικία

Τα ερευνητικά δεδομένα για τα προσχολικά και τα σχολικά χρόνια των διδύμων σπανίζουν. Πολλά κράτη δεν προβλέπουν ότι στα νηπιαγωγεία και στα δημοτικά σχολεία φοιτούν δίδυμα παιδιά και, όταν έρχεται η στιγμή κάποιων αποφάσεων (π.χ. αν θα είναι τα δίδυμα στην ίδια ή σε διαφορετική τάξη, σε ίδιο ή σε διαφορετικό νηπιαγωγείο και δημοτικό σχολείο), τότε οι γονείς και οι εκπαιδευτικοί μπορεί να διαφωνούν και να παίρνουν αποφάσεις τις οποίες σύντομα αναίρουν.

Στο παρόν κεφάλαιο θα δούμε τα αποτελέσματα μίας ενδιαφέρουσας έρευνας που έγινε

στη Μ. Βρετανία (Preedy, 1999) σε 3.000 σχολεία και 619.633 μαθητές, από τους οποίους οι 11.873 ήταν δίδυμοι. Παρά το γεγονός ότι στην έρευνα αυτή δεν έγιναν στατιστικές αναλύσεις (παρατίθενται μόνο σχετικές συχνότητες), τα αδρά αποτελέσματά της δίνουν μια αρκετά πληροφοριακή εικόνα για το τι συμβαίνει στη χώρα αυτή με την εκπαίδευση των διδύμων.

Στο μεγάλο αυτό δείγμα 40% περίπου των διδύμων ήταν ΜΖ και 60% περίπου ΔΖ. Μόνο το 1% από τα 3.000 σχολεία είχε μία πολύ εύκαμπτη θέση για τους διδύμους και μόνο το 20% των σχολείων είχε μία σχετικά εύκαμπτη θέση, σύμφωνα με την οποία κάθε περίπτωση διδύμου θεωρούνταν ξεχωριστή και ανάλογα αποφαιζόταν (από τους γονείς, τους εκπαιδευτικούς και συχνά τους ίδιους τους διδύμους) αν τα παιδιά θα παρακολουθούσαν την ίδια τάξη ή χωριστές τάξεις ή αν θα παρακολουθούσαν τάξεις σε διαφορετικά νηπιαγωγεία/σχολεία. Το 21% των σχολείων έβαζε πάντα, χωρίς διάκριση και συζήτηση, τους διδύμους στην ίδια τάξη, γιατί ο ένας δίδυμος θα υποστήριζε τον άλλο, γιατί το ζητούσαν οι γονείς και γιατί η οργάνωση των τάξεων γινόταν με ηλικιακά κριτήρια, άρα πάντα οι δίδυμοι παρακολουθούσαν στην ίδια τάξη. Ακόμη και όταν οι ίδιοι οι δίδυμοι επιθυμούσαν να πάνε σε διαφορετικές τάξεις ή υπήρχαν σοβαροί λόγοι που έκαναν αναγκαίο το χωρισμό τους, στα σχολεία αυτά δεν υπήρχε αυτή η επιλογή. Σε άλλα, πάλι, σχολεία (περίπου 20%) χώριζαν πάντα τους διδύμους (άσχετα από την επιθυμία των διδύμων και των γονέων τους), γιατί έπρεπε να αναπτύξουν ο καθένας την ανεξάρτητη προσωπικότητά του, γιατί ο ένας επικρατούσε στη σχέση και περιόριζε την ανάπτυξη του άλλου και γιατί έπρεπε ο καθένας να έχει δικούς τους φίλους. Σε μια προσπάθεια να υπάρξει η βέλτιστη δυνατή αποτίμηση σχετικά με το χωρισμό ή όχι των διδύμων, η Preedy δημιούργησε ένα ερωτηματολόγιο για τους γονείς και ένα για τους εκπαιδευτικούς, τα οποία συμπλήρωναν με την έναρξη του σχολείου. Έτσι, μπορούσαν να πάρουν από κοινού αποφάσεις για κάθε περίπτωση ξεχωριστά, λαμβάνοντας υπόψη το άτομο/δίδυ-

μο και τη σχέση των διδύμων αυτή καθαυτή. Επιπλέον, επειδή οι δίδυμοι αναπτύσσονται, η στρατηγική αυτή προβλέπει πότε πρέπει να ξανασυζητηθεί το ίδιο ζήτημα και, αν χρειαστεί, να γίνουν αλλαγές.

Μόνο το 22% των νηπιαγωγείων είχε κάποια κριτήρια για το πώς έπρεπε να αντιμετωπίζονται τα δίδυμα αδέρφια. Η Preedy (1999) τονίζει τις ευκαιρίες που προσφέρει η προσχολική αγωγή των διδύμων στην ανάπτυξη της γλώσσας, στη δημιουργία σχέσεων με άλλα παιδιά, στην αίσθηση της ατομικότητας, χωρίς υπονόμευση της σχέσης της διδυμίας, και στην προετοιμασία για το δημοτικό σχολείο. Ιδιαίτερα τονίζει ότι οι εκπαιδευτικοί της προσχολικής αγωγής πρέπει να καταλάβουν πόσο λάθος είναι να μεταχειρίζονται τους διδύμους ως «μία μονάδα».

Στην έρευνα της Preedy (1999) οι γονείς σε ποσοστό 20% μεταχειρίζονταν τα δίδυμα παιδιά τους ως «μία μονάδα», τα περιέγραφαν συχνά ως «ταυτόσημα» και απολάμβαναν την επιπλέον προσοχή που τραβούσαν οι ίδιοι οι δίδυμοι (ειδικά τα κορίτσια) από τους άλλους – φαινόμενο που ονομάζεται «επίδραση της prima donna» («prima donna effect»). Στην περίπτωση αυτή οι δίδυμοι (νήπια, παιδιά και έφηβοι) απολαμβάνουν δημοτικότητα ακριβώς ως μία «ταυτόσημη μονάδα» και, για να διατηρήσουν την έκπληξη και το θαυμασμό των άλλων, ενισχύουν την ταυτότητα της διδυμίας, αλλά όχι την επιμέρους ατομική τους ταυτότητα. Η αντίληψη των διδύμων ως «μονάδας» επηρεάζει τη μνήμη των εκπαιδευτικών και άλλων τρίτων, σε σημείο που καθίσταται αδύνατον να τους αποκαλέσουν με το όνομά τους και να τους αντιμετωπίσουν ως άτομα. Αν οι γονείς και οι δίδυμοι υιοθετήσουν τη στάση που οδηγεί στην «επίδραση της prima donna», τότε εύκολα οι υπόλοιποι και τα ΜΜΕ υιοθετούν και ενισχύουν την ίδια στάση.

Σύμφωνα με την Preedy (1999), με την είσοδο στο σχολείο το δίδυμο παιδί πρέπει να θεωρείται ως άτομο, να αποκαλείται με το όνομά του και να τυγχάνει ατομικής μεταχείρισης. Η πρόδοός του πρέπει να συγκρίνεται όχι με εκείνη του δίδυμου αδερφού του αλλά με της ομά-

δας. Οι γονείς θα πρέπει να συναντούν διαφορετικές ημέρες τους εκπαιδευτικούς για να συζητήσουν την πρόοδο του κάθε διδύμου.

Στο δείγμα της μελέτης αυτής το 8% των διδύμων είχε εντελώς αντίθετες στάσεις – ο «καλός» και ο «κακός» δίδυμος-, στάσεις που συμφωνούσαν με το πώς τους αποκαλούσαν οι γονείς, οι εκπαιδευτικοί και οι φίλοι, ενισχύοντάς τους να έχουν αντίθετες συμπεριφορές. Στις περιπτώσεις αυτές καλό είναι τα δύο παιδιά (ειδικά οι ΜΖ) να παρακολουθούν διαφορετικές τάξεις. Αυτό συχνά έχει ένα αποτέλεσμα που εκπλήσσει τους γονείς – ο «καλός» δίδυμος λίγο αργότερα φαίνεται λιγότερο καλός και ο «κακός» δίδυμος φαίνεται περισσότερο καλός. Επίσης, σε ποσοστό 40% οι γονείς του δείγματος προσπάθησαν να αποθαρρύνουν τους άλλους να μη συγκρίνουν μεταξύ τους τους διδύμους, αν και ομολόγησαν ότι ήταν αδύνατον να αποφύγουν και οι ίδιοι τη σύγκριση μερικές φορές. Αν η σύγκριση μεταξύ των διδύμων πάρει τη μορφή καταναγκασμού, τότε συχνά και τα δύο παιδιά υποφέρουν, ιδιαίτερα εκείνο που παρευρίσκεται σε εκδηλώσεις όπου χειροκροτείται και θαυμάζεται μόνο ο δίδυμος αδερφός του, ο οποίος, π.χ., παίζει πολύ καλό βιολί. Στο δείγμα της Preedy (1999) αρκετοί δίδυμοι έκαναν συγκρίσεις στη φυσική εμφάνιση, στα επιτεύγματα και στην αποδοχή των ενηλίκων (γονέων, δασκάλων κ.ά.). Με την έναρξη του σχολείου επιτάθηκαν οι συγκρίσεις, π.χ. για την αναγνωστική ικανότητα. Αν το ένα από τα δύο παιδιά έχει πιο αργή πρόοδο ως προς την ανάγνωση και τη γραφή (κάτι που συχνά παρατηρείται σε ΔΖ διαφορετικού φύλου), τότε οι γονείς και οι δάσκαλοι πρέπει να δίνουν αρκετό χρόνο και βοήθεια στο παιδί αυτό, χωρίς να ξεχνούν να επαινούν το άλλο δίδυμο παιδί για την πρόδοό του. Στις περιπτώσεις αυτές οι γονείς και οι δάσκαλοι πρέπει να συζητήσουν την πιθανότητα οι δίδυμοι να παρακολουθήσουν μαθήματα (όλα ή ορισμένα) σε διαφορετικές τάξεις. Το ίδιο πρέπει να κάνουν όταν οι δίδυμοι συνασπιστούν και σχηματίσουν μία πολύ ισχυρή «μονάδα» – οι δυο τους και από την άλλη μεριά όλος ο κόσμος (γονείς, δάσκαλοι, συμμαθητές κ.ά.).

Κρίσιμο, επίσης, είναι το θέμα όταν ο ένας δίδυμος επικρατεί του άλλου – πάντα μιλά αυτός και πολύ λιγότερο ο άλλος. Στις περιπτώσεις αυτές, ακόμη, συζητείται είτε λίγο πριν αρχίσουν την Α' τάξη του δημοτικού σχολείου είτε και αργότερα, αν είναι σκόπιμο (και συχνά είναι), να αλλάξουν τάξη. Αυτό που βρέθηκε, και ήταν απροσδόκητο, είναι ότι όχι ο επικρατών κατά τα πρώτα χρόνια δίδυμος αλλά ο άλλος, ο «εξαρτημένος», είναι αυτός που αργότερα «ανθίζει» και αποκτά αυτοπεποίθηση, σε αντίθεση με τον πρώτο, που συχνά μένει πίσω και χάνει τον κυρίαρχο ρόλο (Preedy, 1999).

Ός προς τις φιλίες των διδύμων, το 44% του δείγματος είχαν *ίδιους φίλους*, 28% είχαν *κάποιους φίλους κοινούς και κάποιους χωριστούς*, 8% είχαν *μόνο χωριστούς φίλους* (ο κάθε δίδυμος τους δικούς του φίλους) και 20% *έκαναν παρέα μόνο μεταξύ τους* (δεν είχαν παρά ελάχιστους φίλους). Οι τελευταίοι αντιμετώπισαν προβλήματα με την εισαγωγή στο δημοτικό σχολείο, γιατί βρέθηκαν απέναντι σε μεγάλο αριθμό άγνωστων παιδιών και ενηλίκων και οι γονείς που θα τους υποστήριζαν απουσίαζαν. Συχνά οι δίδυμοι αυτοί δεν κάνουν εύκολα παρέα με άλλα παιδιά και δύσκολα ενσωματώνονται σε ομάδες παιχνιδιού. Παρατηρήθηκε, επίσης, ζήλια του ενός προς τον άλλο δίδυμο όταν ο ένας έκανε έναν νέο φίλο ή όταν ο ένας έπαιζε με τους δικούς του φίλους και ερχόταν ο άλλος να παίξει με την παρέα του αδερφού του. Προσοχή, επίσης, χρειάζεται όταν οι δίδυμοι καλούνται σε γιορτές φίλων τους – η περίπτωση που καλείται ο ένας και όχι ο άλλος μπορεί να δημιουργήσει πρόβλημα, το οποίο αποφεύγεται όταν από *νωρίς* έχουν μάθει να δρουν και ως άτομα και ως δίδυμα αδέρφια. Αυτή η πλούσια και προκλητική εμπειρία τους οδηγεί να καταλάβουν ότι είναι καλό να έχουν τόσο ξέχωρες όσο και κοινές εμπειρίες εντός και εκτός σχολείου (προσκλησεις σε γιορτές κ.ά.). Βρέθηκε, ακόμη, στη μελέτη της Preedy (1999) ότι οι δίδυμοι που δρουν ως μονάδα έχουν απαίτηση να τους μεταχειρίζονται δίκαια, και δίκαια γι' αυτούς σημαίνει «ακριβώς το ίδιο». Όμως στη ζωή δεν είναι πάντα εύ-

κολο να παίρνει κάθε δίδυμο παιδί «ακριβώς το ίδιο» πράγμα. Άλλες σελίδες σε ένα κείμενο διαβάζει στην τάξη ο ένας, άλλες ο άλλος. Άλλο ρόλο σε ένα θεατρικό παίζει ο ένας δίδυμος και άλλο ρόλο ο άλλος. Ο ένας είναι καλός στην ανάγνωση και ο άλλος στα μαθηματικά. Οι δάσκαλοι συχνά μπαίνουν στον πειρασμό να στερήσουν τον ένα δίδυμο από έναν έπαινο (π.χ. στη μουσική) για να μη ζηλέψει ο άλλος, ή να τους βραβεύσουν και τους δύο, έστω κι αν μόνο ο ένας διακρίθηκε (Preedy, 1999).

Αν το ένα δίδυμο παιδί δεν αντέχει τις επιτυχίες του αδερφού του, τότε καλό είναι να γίνεται γνωστό στους δασκάλους πριν αρχίσει την Α' τάξη. Τα παιδιά αυτά καλό είναι να πηγαίνουν σε διαφορετικές τάξεις, μέσα στις οποίες μόνα πλέον θα βιώσουν τις επιτυχίες και τις αποτυχίες τους. Οι δίδυμοι χρειάζονται υποστήριξη από τους εκπαιδευτικούς για να παλέψουν με τα συναισθήματα που γεννιούνται όταν η ζωή δεν είναι «δίκαιη» μαζί τους, αλλά «δίκαιη» μόνο με τον αδερφό τους (Preedy, 1999).

Τέλος, η μελέτη της Preedy (1999) έδειξε ότι πριν αρχίσουν το σχολείο οι δίδυμοι σε πολύ μικρό ποσοστό (8%) είχαν *συχνές* εμπειρίες χωρισμού, 12% είχαν *ευκαιριακά* χωρίσει, 50% είχαν χωρίσει *σπάνια* και 30% δεν είχαν χωρίσει ποτέ. Οι γονείς προβληματίζονται αν πρέπει στο σχολείο οι δίδυμοι να χωριστούν ή όχι – το 32% των γονέων θεωρεί την αρχή του σχολείου ως τον ιδεώδη χρόνο χωρισμού. Κατά την Preedy (1999) είναι πολύ αργά να *πρωτοχωρίσουν* οι δίδυμοι με την είσοδό τους στο σχολείο. Τα δίδυμα παιδιά που είχαν εμπειρίες αποχωρισμού μεταξύ τους κατά τα προσχολικά χρόνια προσαρμόζονται ευκολότερα στο χωρισμό σε διαφορετικές σχολικές τάξεις. Πριν το χωρισμό τα παιδιά χρειάζονται προετοιμασία – μικρούς αποχωρισμούς, επισκέψεις στο χώρο του σχολείου πριν την έναρξη του σχολικού έτους, χρήση ιστοριών και παιχνίδια ρόλων με φανταστικούς ή πραγματικούς χωρισμούς, π.χ. να αρχίσουν να κοιμούνται σε χωριστά δωμάτια.

Αν και πολλοί δίδυμοι δεν είχαν ιδιαίτερα προβλήματα με το χωρισμό τους σε διαφορετι-

κές τάξεις, συχνά τους αρέσει να μπορούν ελεύθερα να ελέγχουν πού είναι και τι κάνει ο διδύμος αδερφός τους. Το 50% των διδύμων ήταν ανήσυχτοι όταν ο διδύμος τους ήταν άρρωστος ή στενοχωρημένος – κάτι που χρειάζεται να το γνωρίζουν οι δάσκαλοι. Το 80% των διδύμων του δείγματος ήλεγχαν τι έκανε ο άλλος όταν ήταν χωριστά, και οι εκπαιδευτικοί δε θα πρέπει να ενοχλούνται από τη βαθύτητα ανθρώπινη ανάγκη του ενός διδύμου να φύγει –ξαφνικά– από την τάξη, να ελέγξει τι κάνει και πώς είναι ο αδερφός του και να ξαναγυρίσει στην τάξη του. Βέβαια, πολλοί γονείς, παρά το ότι ήθελαν το χωρισμό των διδύμων με την είσοδο στο σχολείο, αυτό δεν ήταν εφικτό, γιατί απλώς δεν το επέτρεπαν οι κανονισμοί πολλών σχολείων. Η Preedy (1999) «παρηγορεί» τους γονείς αυτούς ότι δεν είναι μόνο ο χώρος του σχολείου στον οποίο μπορούν να χωριστούν οι διδυμοί (υπάρχουν και άλλες ευκαιρίες) και ότι, αν πριν το σχολείο έχουν περισσότερες ευκαιρίες να νιώσουν και να δράσουν ως άτομα, τότε δεν υπάρχει πρόβλημα να παρακολουθήσουν την ίδια τάξη. Αυτό, νομίζουμε, μπορεί να ισχύει για ένα μόνο ποσοστό διδύμων, που είχαν προσχολικές εμπειρίες αποχωρισμού, αλλά, όπως είδαμε παραπάνω, η ίδια η Preedy βρήκε ότι το ποσοστό αυτό των συχνών ή και ευκαιριακών χωρισμών δεν ξεπερνά το 20% – για το υπόλοιπο 80% η Preedy δε φαίνεται, όσο παρηγορητικός και να είναι ο λόγος της, να δίνει απάντηση.

Αν, τώρα, τα δίδυμα αδέρφια χωριστούν στο σχολείο, αλλά αρνούνται την απόφαση αυτή, τότε είναι αρκετά δύσκολο να πάνε ξανά στην ίδια τάξη και αργότερα να ξαναχωριστούν. Στις πρώτες τουλάχιστον τάξεις του δημοτικού σχολείου οι διδυμοί που φοιτούν σε χωριστές τάξεις πρέπει να μπορούν ελεύθερα, αν το επιθυμούν, να πηγαίνουν και να ελέγχουν τι κάνει ο άλλος. Επειδή η απόφαση να πάνε στην ίδια ή σε χωριστή τάξη είναι κρίσιμη, χρειάζονται προετοιμασία και συζήτηση (μεταξύ διδύμων, γονιών, δασκάλων), και όλα αυτά να γίνουν πριν αρχίσουν το σχολείο (Preedy, 1999).

Συμπερασματικά, κατά την Preedy (1999) οι

νηπιαγωγοί και οι εκπαιδευτικοί της πρωτοβάθμιας και της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης καλό είναι να είναι πληροφορημένοι για τις δυσκολίες που θα συναντήσουν με τους διδύμους και μαζί με τους γονείς να βοηθήσουν τα παιδιά να αναπτύξουν την ατομικότητά τους χωρίς να χαθεί η ποιότητα του δεσμού της διδυμίας – μια σχέση μοναδική, που δύσκολα γίνεται κατανοητή από τους μη διδύμους.

Οι διδυμοί κατά την εφηβεία

Τα δεδομένα των ερευνών για την ανάπτυξη των διδύμων κατά την εφηβεία είναι λίγα και αποσπασματικά. Αν και τα προβλήματα των διδύμων κατά την εφηβεία είναι ίδια με τα αντίστοιχα των μη διδύμων (παρέες συνομηλίκων, ανεξαρτητοποίηση από τους γονείς, πρόβλημα ταυτότητας, κατεύθυνση και πρόοδος σπουδών, ετερόφυλες σχέσεις κτλ.), οι διδυμοί, επιπλέον, πρέπει να αντιμετωπίσουν την έφηβη πια παρουσία του διδύμου αδερφού τους στο σπίτι, στο γυμνάσιο, στο λύκειο, στις κοινές ή όχι παρέες, παντού. Πρέπει, ακόμη, να ανεξαρτητοποιηθούν όχι μόνο από τους γονείς αλλά και από τα δίδυμα αδέρφια τους και, εκτός από τις πιέσεις που δέχονται από τους γονείς, το σχολείο και τους φίλους, πρέπει να αντιμετωπίσουν και τις πιέσεις της διδυμίας. Όλα αυτά μπορεί να συμπέσουν χρονικά ή να συμβούν σταδιακά. Καλύτερα για τον έφηβο δίδυμο είναι να συμβούν σταδιακά, ή, όπως εύστοχα το εκφράζει ο Hay (1999), το κολύμπι στον ωκεανό είναι πιο εύκολο όταν το ένα κύμα ακολουθεί το άλλο παρά όταν πρέπει να παλέψεις με ένα γιγάντιο κύμα. Το «γιγάντιο κύμα» αναφέρεται, πρώτον, στις σωματικές και ψυχολογικές αλλαγές των εφήβων διδύμων, δεύτερον, στις πιέσεις των σημαντικών άλλων (γονιών, φίλων, δασκάλων κ.ά.) και, τρίτον, στις πιθανές πιέσεις από το δίδυμο έφηβο αδερφό. Οι τελευταίες μπορεί να προέρχονται από τον ίδιο το δίδυμο αδερφό, μπορεί, όμως, να προέρχονται από τις συγκρίσεις που κάνουν οι σημαντικοί άλλοι για τις ικανότητες, ομοιότητες, διαφορές,

πρόοδο κ.ά. που κατά τη γνώμη τους (εν μέρει αντικειμενική και εν πολλοίς υποκειμενική και στερεοτυπική) υπάρχουν μεταξύ των διδύμων.

Να υποθέσει κανείς ότι η εφηβεία των διδύμων είναι πιο δύσκολη από την εφηβεία των μη διδύμων; Σαφής απάντηση δεν υπάρχει, γιατί μόνο κατά τα τελευταία χρόνια έχει τεθεί το ερώτημα. Αυτό, πάντως, που δείχνουν οι λίγες σχετικές μελέτες είναι ότι, όπως και οι μη δίδυμοι, έτσι και οι δίδυμοι έφηβοι «υφίστανται» την εφηβεία και επιλύουν με επιτυχία τα περισσότερα από τα προβλήματά της προς το τέλος αυτής της κρίσιμης αναπτυξιακής περιόδου. Η παρουσία του δίδυμου έφηβου αδερφού μπορεί να δημιουργήσει στον έφηβο δίδυμο, στους γονείς και στα άλλα αδέρφια τους (όταν υπάρχουν) ορισμένα προβλήματα και συγκρούσεις, τα οποία, όταν δε βρίσκονται στη σφαίρα της ψυχοπαθολογίας, επιλύονται σταδιακά. Επιπλέον, η παρουσία του δίδυμου αδερφού μπορεί όχι μόνο να δημιουργήσει προβλήματα αλλά και να επιλύσει, δηλαδή ο δίδυμος αδερφός, ως μία καλή, θετική, συνεχής παρουσία, μπορεί να σταθεί σύμμαχος, συνομιλητής και συν-λύτης προβλημάτων. Σε όσα ακολουθούν καν αλφάβητα είναι να έχουμε κατά νου ότι το σύνολο των διδύμων εφήβων φαίνεται ότι τα καταφέρνει και έχει μια εφηβεία όχι προβληματική, όχι πολύ διαφορετική από την εφηβεία των μη διδύμων. Επίσης, οι ατομικές διαφορές ανάμεσα στις κατηγορίες διδύμων (MZ, ΔZ δίδυμοι ίδιου ή διαφορετικού φύλου, με ή χωρίς άλλα αδέρφια κτλ.) είναι τόσο πολλές και οι σχετικές μελέτες τόσο λίγες, που, προς το παρόν τουλάχιστον, οι γενικεύσεις για την εφηβεία των διδύμων είναι εντελώς πρόωρες.

Σύμφωνα με τον Hay (1999), ένας παράγοντας που επηρεάζει την εφηβική ανάπτυξη των διδύμων είναι η στερεοτυπική σκέψη και στάση των σημαντικών άλλων απέναντι στους «δύο» – ποιος είναι πιο ικανός, πιο δυνατός, πιο έξυπνος. Οι σημαντικοί άλλοι, από τον καιρό της κύησης (Μαρκοδημητράκη, 2003), ψάχνουν και βρίσκουν συχνά ασήμαντες και ανύπαρκτες διαφορές. Οι Hay και O'Brien (1987) βρήκαν ότι οι γονείς προτιμούν το πρωτότοκο MZ δίδυμο νεο-

γνό έναντι του αδερφού του / της αδερφής του – η ηλικία του MZ πρωτότοκου από το δευτερότοκο μπορεί να διαφέρει κατά μερικά λεπτά. Αυτό δεν παρατηρείται στην ίδια έκταση στους ΔZ. Η Bruce σε πρόσφατη διαχρονική έρευνα στην Αυστραλία (στον Hay, 1999, σ. 131-132) βρήκε ότι οι γονείς προτιμούσαν ως «καλύτερη» τη μία από τις δύο MZ αδερφές, σε ποσοστό 63%, κατά τα προσχολικά χρόνια. Κατά τα σχολικά χρόνια το ποσοστό ανήλθε στο 78% και κατά τα εφηβικά χρόνια στο 85%. Επιπλέον, η έρευνα έδειξε (μετά από ειδικές δοκιμασίες των διδύμων και αξιολογήσεις των εκπαιδευτικών) ότι η προκατάληψη των γονέων υπέρ της μίας διδυμης κόρης δεν ανταποκρινόταν στις ικανότητες των διδύμων και δε συμφωνούσε με τις αποτιμήσεις των εκπαιδευτικών.

Ποια, όμως, δίδυμη κόρη θεωρούσαν «καλύτερη» οι γονείς; Η έρευνα της Bruce έδειξε ότι προτιμούσαν εκείνη που μετά τον τοκετό ερχόταν πρώτη στο σπίτι, ενώ η άλλη έμενε λίγο παραπάνω στο νοσοκομείο. Αυτή θεωρούσαν ως πιο «καλή» και την άλλη πιο «δύσκολη» από την αρχή. Ψάχνοντας περισσότερο, η Bruce βρήκε ότι στα τέλη της δεκαετίας του 1970 υπήρχε μία τάση στο νοσηλευτικό προσωπικό πολλών μαιευτικών κλινικών της Αυστραλίας να λένε στη μητέρα: «Πάρε το ένα δίδυμο βρέφος στο σπίτι σου, άρχισε με το ένα, για να συνηθίσεις, και μετά σου στέλνουμε και το άλλο». Αυτό λειτούργησε υπέρ της πρωτότοκης κόρης, που πρώτη ερχόταν στο σπίτι, γιατί με αυτή ανέπτυσσαν τον πρώτο δεσμό οι γονείς – έτσι η ρίζα της προτίμησης για την «καλύτερη» έφηβη κόρη αναγόταν πιθανόν σε ένα συμβάν που είχε λάβει χώρα 18 χρόνια πριν. Ο Hay (1999) τονίζει ότι πρέπει να ψάχνουμε αυτή τη ρίζα και να μη θεωρούμε ότι η προκατάληψη των γονέων ανταποκρίνεται πάντα στην πραγματικότητα, θέση με την οποία συμφωνούν και άλλοι ερευνητές (βλ. εργ. στη Sandbank, 1999. Piontelli, 2002a). Συχνά οι γονείς προτιμούν τα αρσενικά δίδυμα παιδιά τους έναντι των θηλυκών, ήδη από την περίοδο της κύησης (Piontelli, 1999), μία πανάρχαια προτίμηση και προκατάληψη που έχει επιπτώσεις στην

ανάπτυξη των διδύμων. Αυτό που δεν αναφέρει ο Hay (1999) είναι ότι οι προτιμήσεις των γονέων μπορεί να αλλάξουν ακόμη και κατά τα βρεφικά χρόνια και ότι η εφηβεία των διδύμων, όσο και να την τροχοπεδοούν οι προκαταλήψεις των γονέων, επηρεάζεται και από άλλους, ορμονικούς, ψυχολογικούς και κοινωνικούς παράγοντες, που συχνά εξισορροπούν την αδικία που βιώνει ο λιγότερο «καλός» δίδυμος. Δεν αναφέρει ακόμη ότι υπάρχουν περιπτώσεις που το ένα δίδυμο νεογνό πρέπει, για καθαρά πρακτικούς λόγους, να παραμείνει στο νοσοκομείο (Piontelli, 2002. Spillman, 1999) και ότι αρκετοί γονείς στην αρχή αναπτύσσουν ισχυρό δεσμό με το πιο υγιές δίδυμο παιδί τους και στην πορεία του χρόνου αλλάζουν προτίμηση (Minde, Corter & Goldberg, 1984).

Συνοπτικά, οι προκαταλήψεις των γονέων υπέρ του ενός διδύμου μπορεί να επηρεάσουν αρνητικά τον άλλο, όμως οι στερεοτυπικές προτιμήσεις τους ούτε διαρκείς είναι ούτε οι μοναδικοί παράγοντες που δρουν στην εφηβεία. Επιπλέον, οι γονείς είναι δύο, όπως και οι δίδυμοι, και όταν ο ένας γονέας προτιμά τον ένα δίδυμο, ο άλλος γονέας μπορεί να προτιμά τον άλλο δίδυμο, ή ο τελευταίος, βιώνοντας την αδικία, μπορεί να ψάξει και να βρει υποστήριξη από τον άλλο γονέα ή άλλα αδέρφια, αν υπάρχουν. Επειδή, όμως, δε γνωρίζουμε όσα θα θέλαμε γι' αυτό το θέμα, καλό είναι να μην το τονίζουμε όσο ο Hay (1999) – υπάρχουν οι προκαταλήψεις των γονέων, υπάρχει, όμως, νομίζουμε και η κοινή λογική ή η διαισθητική γονεϊκότητα (intuitive parenting), που μαζί με τα συναισθήματα βοηθούν να εξισορροπούν, όσο γίνεται, τις καταστάσεις, έστω κι αν ο πειρασμός των συγκρίσεων είναι μεγάλος.

Ως προς τις επιδόσεις των διδύμων στο γυμνάσιο και στο λύκειο, υπάρχει η διαδεδομένη άποψη ότι οι δίδυμοι δεν τα καταφέρνουν το ίδιο καλά με τους μη δίδυμους, γεγονός που επιδρά αρνητικά στην αυτοεκτίμησή τους. Αυτό το αρνητικό συναίσθημα επιτείνεται από τις συγκρίσεις των γονέων, των εκπαιδευτικών και των συμμαθητών, οι οποίοι αποφαίνονται ότι ένας δι-

δυμος είναι «έξυπνος» και ο άλλος «βλάκας» – ο τελευταίος συχνά κρίνεται με τον τρόπο αυτό συγκρινόμενος όχι με το επίπεδο της τάξης αλλά με τις επιδόσεις μόνο του δίδυμου αδερφού του. Μάλιστα, αυτό φαίνεται να ισχύει ακόμη κι όταν ο ένας δίδυμος είναι ο πρώτος μαθητής της τάξης και ο άλλος δίδυμος είναι ο δεύτερος μαθητής στην τάξη (Hay, 1999, σ. 129). Βέβαια, αυτό συμβαίνει γιατί οι σημαντικοί άλλοι, αντί να θεωρούν τους δίδυμους ως άτομα, τους θεωρούν πάντα ως ζευγάρι – το πρόβλημα είναι των άλλων, αλλά τις συνέπειές του υφίστανται οι δίδυμοι. Συχνά, για να λυθεί το «πρόβλημα», χωρίζουν τους έφηβους δίδυμους σε διαφορετικές τάξεις ή διαφορετικά σχολεία. Η λύση αυτή μπορεί ορισμένες φορές να φέρει αποτέλεσμα, ενώ σε άλλες περιπτώσεις δε φέρει, γιατί οι δίδυμοι δε θέλουν να χωρίσουν ή γιατί εξακολουθούν να είναι μαζί πολύ χρόνο εκτός σχολείου. Κάποιοι γονείς, γιαγιάδες και παπούδες υπόσχονται οικονομικά κίνητρα σε εκείνον από τους δίδυμους που θα είναι καλός μαθητής. Η τακτική είναι αδόκιμη, γιατί σχεδόν πάντα κερδισμένος είναι ο ένας δίδυμος.

Επιπλέον, οι δίδυμοι αντιμετωπίζουν το πρόβλημα της βράβευσης, δηλαδή, αν κάποιος από τους δίδυμους διακριθεί σε έναν τομέα, τότε μπορεί κάποιος εκπαιδευτικός να δώσουν το βραβείο και στον άλλο δίδυμο, για να μη ζηλέψει, πρακτική λανθασμένη, γιατί ο δεύτερος δίδυμος έχει ειδική μεταχείριση επειδή είναι δίδυμος και το βραβείο δεν του αξίζει, και ο πρώτος, παρά το ότι το αξίζει, στερείται τη μικρή χαρά της διάκρισης, επειδή είναι δίδυμος. Μάλιστα, κάποιοι γονείς αξιώνουν αυτή την «ίση» μεταχείριση από τους εκπαιδευτικούς ή από οργανισμούς (π.χ. ο ένας πήρε υποτροφία και οι γονείς αξιώνουν να πάρει –χωρίς να το αξίζει– υποτροφία και ο άλλος). Έτσι, όμως, όπως ορθά παρατηρεί ο Hay (1999), περνούμε το μήνυμα στους δίδυμους ότι τους μεταχειριζόμαστε το ίδιο επειδή είναι ίδιοι και τους στερούμε τις ευκαιρίες συνειδητοποίησης ότι οι επιτυχίες και οι αποτυχίες είναι μέσα στη ζωή και ότι όλοι μπορεί να κερδίσουμε και να χάσουμε. Ακόμη χειρότερα, ορισμένοι εκπαι-

δευτικοί και γονείς στερούν το βραβείο από το «νικητή» δίδυμο για να μη διαταραχθεί η τακτική της ίσης μεταχείρισης και για να υπάρξει *απόκρυψη των ατομικών διαφορών* στα διάφορα μαθήματα και γνωστικά πεδία. Αυτό είναι παράδοξο, γιατί από την άλλη πλευρά όχι μόνο δεν αποκρύβουν αλλά συχνά, με τρόπο που οδηγεί σε άδικες διακρίσεις, προτάσσουν τις διαφορές στην πρόοδο του σχολείου για να πουν τον ένα δίδυμο «έξυπνο» και τον άλλο «βλάκα». Όσο, βέβαια, και να θέλουν να κρύψουν τις διαφορές κατά τα γυμνασιακά και τα λυκειακά χρόνια, κάποτε θα έρθει η ώρα (π.χ. εξετάσεις για το πανεπιστήμιο, συνεντεύξεις για πρόσληψη σε χώρους εργασίας κτλ.) που οι διαφορές δεν μπορούν να κρυφτούν. Αυτό που χρειάζεται είναι οι γονείς, οι εκπαιδευτικοί και οι ίδιοι οι δίδυμοι να καταλάβουν ότι ως μέλη του είδους μας είναι πρόσωπα, παρά τη μοναδικότητα του δεσμού τους.

Τώρα, ως προς τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι δίδυμοι ως μαθητές κατά την εφηβεία, έχει βρεθεί ότι υπάρχει μια σχέση με τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν ως μαθητές του δημοτικού σχολείου, και πίο ειδικά μια σχέση αλληλεπίδρασης ηλικίας και φύλου. Στα φιλολογικά μαθήματα και στα μαθηματικά ορισμένοι (αλλά όχι όλοι) δίδυμοι γύρω στα 10 χρόνια φαίνεται ότι είναι λίγο πιο πίσω από τους μη διδύμους. Στα 13 με 14 χρόνια το 70% των δίδυμων κοριτσιών έχει ξεπεράσει τα παραπάνω προβλήματα, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό των δίδυμων αγοριών είναι 42%. Συγκριτικά με τα δίδυμα αγόρια, τα δίδυμα κορίτσια είναι πιο πιθανόν να πάρουν υποτροφία, να μπουν σε πιο προχωρημένες τάξεις και γενικά να έχουν το προβάδισμα στον εκπαιδευτικό τομέα (Hay, 1999, σ. 125). Αυτό τουλάχιστον δείχνει μια μεγάλη διαχρονική μελέτη παιδιών 10, 13 και 14 ετών που έγινε κατά τη δεκαετία του 1970 στην Αυστραλία. Πρόσφατες, όμως, μελέτες στην ίδια χώρα δείχνουν: *Πρώτον, οι περισσότεροι δίδυμοι έφηβοι τα καταφέρνουν καλά ως μαθητές και, δεύτερον, κάποιιοι από αυτούς ξεπέρασαν τους μη διδύμους στις τελικές εξετάσεις του λυκείου* (Hay, 1999).

Οι δίδυμοι έφηβοι, όπως και οι μη δίδυμοι

έφηβοι, χρειάζεται να ανεξαρτητοποιηθούν από τους γονείς τους, μια διαδικασία που απαιτεί αλλαγές από τη μεριά όχι μόνο των εφήβων αλλά και των γονέων. Ταυτόχρονα, οι δίδυμοι κατά την εφηβεία χρειάζεται να αναπτύξουν ένα βαθμό αυτονομίας από το δίδυμο αδερφό τους. Στο συναισθηματικό επίπεδο οι δίδυμοι αντιμετωπίζουν τις ίδιες δυσκολίες με τους γονείς τους που αντιμετωπίζουν και οι μη δίδυμοι έφηβοι. Εκεί που παρατηρούνται δυσκολίες είναι στο επίπεδο της συμπεριφορικής αυτονομίας, δηλαδή στο επίπεδο των αποφάσεων σχετικά με αυτό που κάνει ή πρέπει να κάνει ο δίδυμος (φιλοι, ελεύθερος χρόνος, εκπαίδευση, ρούχα, χτένισμα, πάρτι κτλ.). Εδώ το ποιος ή ποιο παίρνουν τις αποφάσεις καθορίζει και το επίπεδο της αυτονομίας στο συμπεριφορικό επίπεδο. Για παράδειγμα, «μπορείς να πας στο πάρτι μόνο αν έρθει ο (δίδυμος) αδερφός σου». Ορισμένοι γονείς πληροφορούνται τις σχέσεις του ενός διδύμου με τους φίλους/φίλες του από τον άλλο δίδυμο – μια γονεϊκή τακτική που μόνο προβλήματα δε λύνει. Αν, αντίθετα, οι δίδυμοι μόνοι τους παίρνουν από κοινού αποφάσεις για το τι θα κάνει ο καθένας και μετά το συζητούν με τους γονείς, τότε τα πράγματα γίνονται ευκολότερα για όλους. Όμως αυτό παρατηρείται πιο συχνά στους MZ διδύμους, ενώ στους ΔZ υπάρχουν περισσότερα προβλήματα στις αποφάσεις (Hay, 1999).

Οι γονείς, επίσης, δυσκολεύονται γιατί κατά την εφηβεία πρέπει συχνά να αντιμετωπίσουν τις αντικρουόμενες απαιτήσεις όχι ενός αλλά δύο *συνομήλικων παιδιών την ίδια στιγμή*. Μια μικρή μερίδα εφήβων διδύμων στο σχολείο και στο σπίτι αναπτύσσει έναν πολύ στενό δεσμό – τα πάντα αποφασίζονται στο όνομα της διδυμίας και όχι των προσωπικών επιλογών, κατάσταση που συχνά βρίσκεται στα όρια του παθολογικού. Οι περισσότεροι δίδυμοι, αντίθετα, βιώνουν συγκρούσεις και ανταγωνισμούς στην επιλογή φίλων (ο ένας ζηλεύει που ο αδερφός του ανεξαρτητοποιείται όχι μόνο από τους γονείς αλλά και από τον ίδιο μέσω νέων παρεών) ή στη δημιουργία δεσμού με το άλλο φύλο (ο ένας ζηλεύει και ανταγωνίζεται τη φιλενάδα του δίδυμου αδερ-

φού του). Όμως, στο τέλος της εφηβείας οι περισσότεροι δίδυμοι τα καταφέρνουν να ανεξαρτητοποιηθούν σε μεγάλο βαθμό μεταξύ τους και από τους γονείς και τα περισσότερα παροδικά προβλήματα της εφηβείας βρίσκουν λύση.

Οι δίδυμοι κατά την ενήλικη ζωή

Υπάρχουν αναφορές σύμφωνα με τις οποίες οι δίδυμοι παντρεύονται λίγο αργότερα από τους μη διδύμους, και αυτό μπορεί να οφείλεται στο ότι οι δίδυμοι βλέπουν με επιφύλαξη τους τρίτους, οι οποίοι δυνητικά μπορούν να απειλήσουν το δεσμό της διδυμίας (Sandbank, 1999). Αυτές, όμως, είναι αναφορές και όχι αποτελέσματα συστηματικών μελετών, οι οποίες προς το παρόν απουσιάζουν. Από τις αναφορές αυτές φαίνεται ότι πιο δύσκολα βιώνουν το γάμο ή τη νέα σχέση του αδερφού τους οι MZ δίδυμοι. Κάποιοι MZ δίδυμοι νιώθουν ζήλια και μία αίσθηση απώλειας στο γάμο/σχέση του δίδυμου αδερφού τους, ο οποίος μπορεί να νιώθει ενοχές. Κάποιοι άλλοι, αφού παντρευτεί ο δίδυμος αδερφός τους, δημιουργούν υπερβολικά γρήγορα μια νέα σχέση, ενώ, αντίθετα, ορισμένοι άλλοι χρειάζονται πολύ περισσότερο χρόνο να επεξεργαστούν τη μοναξιά τους, τα συναισθήματα απώλειας και να προχωρήσουν στο ψάξιμο για μία νέα πλέον ταυτότητα. Τέλος, κάποιοι δεν αντέχουν το γάμο/σχέση του αδερφού τους και απομακρύνονται γεωγραφικά από το δίδυμό τους. Σύμφωνα με τη Sandbank (1999), μια «καλή» αλλά σπάνια λύση είναι δίδυμοι να παντρευτούν δίδυμες ή δίδυμοι να παντρευτούν δύο αδερφές ή δύο φίλες (αντίστοιχα δίδυμες να παντρευτούν δίδυμους αδερφούς ή δύο αδερφούς ή δύο φίλους). Βέβαια, αν οι δίδυμοι από τα πρώτα χρόνια της ζωής τους έμαθαν να ανέχονται ή να μην απειλούνται από τους φίλους των διδυμων αδερφών τους, γι' αυτούς είναι πιο εύκολο κατά την εφηβεία να αποδεχτούν μια νέα σχέση και αργότερα το γάμο του αδερφού / της αδερφής τους.

Σύμφωνα με τη Sandbank (1999), η Byng-

Hall (1995) έχει βρει ότι οι δίδυμοι τείνουν να παντρεύονται συντρόφους με προσωπικότητες που τους μοιάζουν, αν και δε λείπουν οι περιπτώσεις που ψάχνουν συντρόφους που μοιάζουν στους γονείς ή στα άλλα αδέρφια τους. Μια ειδική δυσκολία στους γάμους των διδύμων είναι ότι περιμένουν πολλά από το σύντροφό τους, γιατί για χρόνια ζούσαν με κάποιο δίδυμο αδερφό/αδερφή που «καταλάβαινε» τις διαθέσεις, τα συναισθήματα, τις επιθυμίες και τις σκέψεις τους. Αν ο σύντροφος στο γάμο δεν ανταποκριθεί στο αυστηρό αυτό κριτήριο, οι δίδυμοι απογοητεύονται και νιώθουν προδομένοι. Όμως, ο φόβος της μοναξιάς –*συχνά αυξημένος στους διδύμους*– τους βοηθά να μην προχωρήσουν σε άμεση διάλυση του γάμου. Κάποιοι, όμως, δίδυμοι δεν αντέχουν το σύντροφο στο γάμο, γιατί είναι τόσο διαφορετικός από το δίδυμο αδερφό, και γρήγορα χωρίζουν και ξαναγουρίζουν στην παλιά, οικεία σχέση. Αυτό που ίσως βοηθά είναι, παράλληλα με το γάμο, να συνεχίσουν το δεσμό με το δίδυμο αδερφό τους. Σε ακραίες περιπτώσεις, η κλινική εμπειρία της Sandbank (1999, σ. 183) δείχνει ότι κάποιοι δίδυμοι προσπαθούν να χωρίσουν τον παντρεμένο δίδυμό τους ή τουλάχιστον βάζουν περιορισμούς στο χρόνο επαφής ανάμεσα στη δυάδα των συζύγων! Όλοι, όμως, οι ειδικοί καταλήγουν ότι πολλά στο γάμο των διδύμων εξαρτώνται από το αν έμαθαν νωρίς να αντιμετωπίζουν τους αποχωρισμούς και να έχουν ατομικές φιλίες και σχέσεις.

Στον εργασιακό τομέα πολλοί δίδυμοι επιλέγουν διαφορετικούς τομείς και χώρους εργασίας, ενώ δεν είναι λίγοι εκείνοι που αποφασίζουν να ενώσουν τις συχνά συμπληρωματικές ικανότητες και δυνάμεις τους σε μία επιχείρηση. Ακόμα και δίδυμοι που είναι εντελώς ανεξάρτητοι σε όλους τους άλλους τομείς και δεν έχουν προβλήματα με τις σχέσεις ή το γάμο του δίδυμου αδερφού τους συχνά επιλέγουν να εργαστούν μαζί (Sandbank, 1999). Όπως και στην περίπτωση των σχέσεων και του γάμου, έτσι και στην περίπτωση της εργασιακής ζωής των διδύμων, δεν υπάρχουν συστηματικές μελέτες.

πράγμα που ισχύει και για τους διδύμους ως γονείς.

Υπάρχουν μόνο λίγα κλινικά στοιχεία που δείχνουν ότι οι δίδυμοι ως γονείς έχουν μια τάση να ομαδοποιούν τα παιδιά τους σε δυάδες, ενθαρρύνοντας το μικρότερο να συμβαδίζει με το μεγαλύτερο. Ως γονείς εκτιμούν πολύ τη «δικαιη» μεταχείριση και ορισμένοι συνδέονται περισσότερο με το ένα παιδί τους με τρόπο που θυμίζει τη σχέση τους με τον ένα γονέα τους. Ορισμένες μητέρες διζυγωτικές δίδυμες διατηρούν μια σταθερή ανατροφική στάση απέναντι στις κόρες τους και ενθαρρύνουν την ανεξαρτησία τους, ενώ υπερπροστατεύουν τους γιους τους, χωρίς να τηρούν προς αυτούς μια σταθερή ανατροφική τακτική. Η Sandbank (1999) υποστηρίζει ότι αρκετοί δίδυμοι γονείς προσπαθούν να δώσουν στα παιδιά τους το χρόνο και την προσοχή που οι ίδιοι δεν πήραν ως παιδιά, γιατί ήταν δίδυμοι, προσπάθεια που τους καθιστά καλούς γονείς.

Συζήτηση

Στο παρόν άρθρο περιγράψαμε τα αποτελέσματα ορισμένων μελετών οι οποίες διερευνήσαν μερικές όψεις της ζωής των διδύμων. Παρ' όλο που χρησιμοποιήσαμε έναν τρόπο αναπτυξιακής έκθεσης των αποτελεσμάτων (νηπιακά, παιδικά, εφηβικά, ώριμα χρόνια), οι μελέτες αυτές δεν ήταν αναπτυξιακές. Στην περίπτωση της γλώσσας των διδύμων οι μελέτες ήταν κυρίως κλινικές. Στην περίπτωση της περιγραφής των προβλημάτων των διδύμων κατά τα νηπιακά, τα παιδικά, τα εφηβικά και τα ενήλικα χρόνια οι μελέτες ήταν ψυχοπαιδαγωγικές και κλινικές. Σε κάποια δείγματα οι πληθυσμοί των διδύμων που μελετήθηκαν ήταν κυρίως αποκλίνοντες (π.χ. μελέτες για τη γλώσσα, οι δίδυμοι ως ενήλικες) και σε άλλα δείγματα μελετήθηκαν τα προβλήματα των διδύμων στο χώρο της οικογένειας και της εκπαίδευσης.

Κρίνουμε ότι οι παραπάνω τύποι μελετών είναι χρήσιμες και ενδιαφέρουσες, αρκεί οι συμ-

βουλές που δίδονται στους γονείς και στους εκπαιδευτικούς των διδύμων να είναι φειδωλές, να βασίζονται στη σε βάθος εξέταση κάθε περίπτωσης, να μη γενικεύονται και να μην ενισχύουν –άθελά τους– την κοινωνική προκατάληψη «όπου δίδυμος και πρόβλημα». Επιπλέον, η συμβουλευτική για τους δίδυμους θα γίνει, νομίζουμε, πιο ακριβής και πιο αποτελεσματική αν οι παραπάνω μελέτες συμπληρωθούν από αναπτυξιακές μελέτες, οι οποίες, μεταξύ των άλλων, μπορούν να διακρίνουν τι οφείλεται στους παράγοντες της ανάπτυξης (κάθε δίδυμο παιδί είναι παιδί του είδους μας) και τι οφείλεται σε αυτή καθαυτή την κατάσταση της διδυμίας. Η προκατάληψη «όπου δίδυμος και πρόβλημα» έχει τις πανάρχαιες ρίζες της στην επικέντρωση της προσοχής των παρατηρητών στην κατάσταση της διδυμίας και στην παράβλεψη των ομοιοτήτων των διδύμων και των μη διδύμων ανθρώπων. Όταν κάποιος γράφει για τη «γλώσσα των διδύμων», για «την εκπαίδευση των διδύμων», για «την εφηβεία των διδύμων», για «τους δίδυμους ως γονείς», συχνά ξεχνά τις πανανθρώπινες ομοιότητες, επικεντρώνεται στις διαφορές και κατασκευάζει έναν επιστημονικό και συμβουλευτικό λόγο τουλάχιστον ημιτελή. Αν αυτός ο κατασκευασμένος επιστημονικός λόγος των διαφορετικών, των προβληματικών διδύμων σμίξει με τις προκαταλήψεις των γονέων και των εκπαιδευτικών για «τα διδυμάκια», τότε σίγουρα το μότο «όπου δίδυμος και πρόβλημα» ενισχύεται, ενώ η πραγματικότητα της ζωής και της ανάπτυξης των διδύμων, χωρίς να έχει συστηματικά μελετηθεί –και άρα παραμένει ζητούμενο–, καθίσταται ως διά μαγείας «δεδομένο». Τέσσερα παραδείγματα από τα αποτελέσματα των μελετών που περιγράψαμε δείχνουν την ισχύ της κατασκευής αυτής, η οποία διαχέεται στην κοινωνία ακόμη και όταν υπονομεύεται από την ίδια την έρευνα που την παρήγαγε – και φυσικά την απουσία αναπτυξιακών μελετών.

Πρώτον, όπως είδαμε παραπάνω, η περιφήμη «μυστική γλώσσα» των διδύμων ούτε μυστική είναι ούτε συνιστά μια ξένη στο είδος μας γλώσσα. Όμως, κάποιοι γονείς και ειδικοί, όταν δεν

την παρατηρούν, απογοητεύονται – η απογοήτευση είναι δηλωτική της ισχύος της προκατάληψης. Η «μυστική γλώσσα» των διδύμων φαίνεται ότι οφείλεται σε ένα συνδυασμό παραγόντων: αναπτυξιακό επίπεδο, κατάσταση διδυμίας (επικράτηση τριαδικών αντί δυαδικών αλληλεπιδράσεων), φτωχό γλωσσικό περιβάλλον και παραμέληση. Όταν το γλωσσικό περιβάλλον πάψει να είναι φτωχό, όταν πάψει η παραμέληση και όταν αυξηθούν οι δυαδικές επικοινωνίες, το σπάνιο φαινόμενο της «μυστικής γλώσσας» εξαφανίζεται. Η αίσθηση της ατομικής ταυτότητας κάθε δίδυμου νηπίου, όπως είδαμε παραπάνω, δεν τροχοπεδεί την ανάπτυξη της γλώσσας κατά τα νηπιακά χρόνια, οι δε δίδυμοι δε διαθέτουν μειωμένα κίνητρα επικοινωνίας συγκριτικά με τους μη δίδυμους. Κι όμως, η επιστημονική εικασία της εξαρχής σύγχυσης της ταυτότητας των διδύμων είχε προταθεί ως ένας παράγοντας γλωσσικής καθυστέρησης. Επίσης, τα «μειωμένα» κίνητρα επικοινωνίας των διδύμων νηπίων δεν είναι καθόλου μειωμένα. Μειωμένα, εξ αντικειμένου (δηλαδή λόγω της κατάστασης των γονέων των διδύμων στο ταυτόχρονο αίτημα επικοινωνίας, φροντίδας κτλ.), είναι ο γονεϊκός λόγος και η προσοχή προς τα δίδυμα παιδιά στην τριαδική επικοινωνία. Αυτός είναι ένας σοβαρός λόγος, που μαζί με τις περιγεννητικές κακώσεις συνιστούν τις μόνες μέχρι σήμερα ανιχνεύσιμες πιο συχνές αιτίες γλωσσικής καθυστέρησης στους δίδυμους. Όμως, ενώ η υπάρχουσα, περιορισμένη, μη συγκριτική, μη αναπτυξιακή έρευνα δεν επιτρέπει γενικεύσεις ούτε για τις γλωσσικές διαταραχές ούτε για τη γλωσσική καθυστέρηση των διδύμων, ενώ απουσιάζουν κρίσιμα στατιστικά και δημογραφικά στοιχεία και, κυρίως, ενώ η ίδια αυτή φτωχή έρευνα δείχνει ότι οι περισσότεροι δίδυμοι δεν αντιμετωπίζουν κανένα πρόβλημα στη γλωσσική τους ανάπτυξη, οι περισσότεροι γονείς ανησυχούν και αρκετοί ειδικοί αναμένουν μια καθυστέρηση έξι περίπου μηνών. Αν και μερικές, αμιγώς αναπτυξιακές, συγκριτικές και διαπολιτισμικές μελέτες θα είχαν από χρόνια τώρα λύσει αυτό το πρόβλημα, η προτίμηση στις ψυχομετρικές μελέτες των συνε-

χιστών του Galton οδήγησε σε αυτό το ερευνητικό κενό, που ενισχύει την προσδοκία εύρεσης γλωσσικών προβλημάτων στους δίδυμους, ακόμη και όταν αυτά απουσιάζουν.

Δεύτερον, η μελέτη της Preedy (1999) στη Μ. Βρετανία είναι ενδιαφέρουσα, ειδικά ως προς τη διαπίστωση των πολλών «επιστημονικών» θέσεων των νηπιαγωγείων και των σχολείων για το αν τα δίδυμα αδέρφια πρέπει να παρακολουθήσουν την ίδια τάξη. Οι φανερά αντίθετοι «επιστημονικοί» λόγοι για τα ψυχολογικά πλεονεκτήματα ή μειονεκτήματα του να είναι ή να μην είναι στην ίδια τάξη τα δίδυμα αδέρφια (βλ. παραπάνω) ανακλούν το κενό της απουσίας των αναπτυξιακών μελετών, την αμηχανία και τις αντιφάσεις της επιστήμης (ναι στην ίδια τάξη, γιατί το ένα δίδυμο παιδί θα υποστηρίξει το άλλο· όχι, σε διαφορετικές τάξεις, γιατί αυτό οδηγεί στην ανάπτυξη ανεξάρτητων προσωπικοτήτων κ.ο.κ.) και την υπέρπουσα κρυφο-συμπεριφοριστική, αιτιοκρατική ιδεολογία (οι ενήλικες αποφασίζουν ένα χειρισμό –π.χ. χωρισμός διδύμων– που υποτεταριστικά οδηγεί σε ανεξάρτητες προσωπικότητες!). Και ενώ η άγνοια υπερτερεί της γνώσης, η ανάπτυξη των διδύμων νηπίων και παιδιών στους χώρους της εκπαίδευσης και της οικογένειας περιορίζεται σε ενδιαφέροντα αλλά συχνά μη συνεκτικά μεταξύ τους ερευνητικά ζητήματα, όπως, π.χ., χωρισμός στις τάξεις, προκαταλήψεις και συγκρίσεις ενηλίκων, «επίδραση της prima donna», επικράτηση του ενός έναντι του άλλου δίδυμου, φίλοι και ζήλια, αντίδραση στην επιτυχία του δίδυμου αδερφού, εμπειρίες χωρισμού κτλ. Αυτά μόνο συνθέτουν τη ζωή των αναπτυσσόμενων διδύμων νηπίων και παιδιών; Αυτά μόνο τα προβλήματα συνιστούν τον πυρήνα της αναπτυξιακής και της παιδαγωγικής προβληματικής για τα βιώματα των διδύμων από τα 3 μέχρι τα 10 τους χρόνια; Τόση φτώχεια εμπειριών, γνωστικών επιτευγμάτων, συναισθηματικών και κοινωνικών επαφών χαρακτηρίζει τα θεμελιακά αυτά χρόνια της ζωής τους; Γιατί, π.χ., δεν υπάρχουν θεωρία και έρευνα για την ανάπτυξη των διδύμων μέσα από τις αναπτυξιακές προοπτικές των Freud, Piaget, Vygotsky, Bruner και

άλλων νεότερων ειδικών και γιατί, όταν υπάρχουν (π.χ. ψυχοδυναμική θεώρηση, Θεωρία της Προσκόλλησης, βλ. Μαρκοδημητράκη, 2003), αποσπασματικά επικεντρώνονται με αμιγώς κλινικό τρόπο στους «προβληματικούς» διδύμους και στους «προβληματικούς» γονείς τους (Μαρκοδημητράκη, 2003); Γιατί η Preedy (1999) λέει ότι οι εκπαιδευτικοί πρέπει να γνωρίζουν τις δυσκολίες που θα συναντήσουν στους διδύμους μαθητές τους και δε λέει το αυτονόητο, ότι δηλαδή *ακόμη δε γνωρίζουμε όσα θα θέλαμε*, μεταξύ αυτών και τα πιθανά πλεονεκτήματα της διδυμίας στην εκπαίδευση; Καλά πληροφορημένος εκπαιδευτικός δεν είναι εκείνος που μαθαίνει μόνο τα αποτελέσματα των λίγων κλινικών και ψυχοπαιδαγωγικών, μη συνεκτικών, συχνά α-θεωρητικών ή κρυφο-συμπεριφοριστικών ψυχολογικών μελετών, αλλά αυτός που τουλάχιστον γνωρίζει ότι είναι νηπιαγωγός ή δάσκαλος δύο παιδιών που εκτός των άλλων *κοινών με τα άλλα παιδιά ποιότητων τους* είναι και δίδυμα. Καλά πληροφορημένος εκπαιδευτικός είναι εκείνος ο οποίος στη συγκεκριμένη περίπτωση γνωρίζει ότι δεν υπάρχει αναπτυξιακή έρευνα.

Τρίτον, τα ίδια ισχύουν για τη γνώση μας σχετικά με την ανάπτυξη κατά τα εφηβικά χρόνια των διδύμων. Πάλι συναντούμε την περιγραφή μιας σαφώς προβληματικής εφηβείας – προκαταλήψεις, προτιμήσεις των γονέων για τον ένα δίδυμο, μειωμένη αυτοεκτίμηση λόγω μειωμένης σχολικής επίδοσης, ανάγκη ίσης μεταχείρισης και ταυτόχρονη πρόταξη των διαφορών των διδύμων κ.ο.κ. Όλα αυτά παρουσιάζονται *ταυτόχρονα* με το αισιόδοξο μήνυμα ότι το σύνολο των εφήβων τα καταφέρνει μια χαρά προς το τέλος της εφηβείας και ότι κάποιοι δίδυμοι έφηβοι μαθητές τα καταφέρνουν εξίσου καλά ή και καλύτερα από τους μη δίδυμους συμμαθητές τους στις τελικές εξετάσεις του λυκείου. Πάλι αυτό το μείγμα κλινικών αποτελεσμάτων, άκριτης γενίκευσής τους, αντιφατικού επιστημονικού λόγου και συμβουλών και πλήρης απουσία συστηματικών αναπτυξιακών μελετών.

Τέλος, τα δεδομένα των κλινικών αναφορών για τη ζωή των διδύμων κατά τα ενήλικα χρόνια

είναι εξίσου φτωχά ή και φτωχότερα από τα αντίστοιχα των νηπιακών, των παιδικών και των εφηβικών χρόνων. Λέγεται ότι οι δίδυμοι έχουν δυσκολίες στο γάμο του αδερφού τους / της αδερφής τους και αυξημένο φόβο μοναξιάς (γί αυτό δεν προχωρούν εύκολα σε διαζύγιο), αλλά δε γνωρίζουμε πόσοι δίδυμοι δεν έχουν τέτοιου είδους δυσκολίες. Το ίδιο ισχύει για τη γονεϊκότητα και την εργασιακή ζωή των διδύμων – λίγα κλινικά δεδομένα και στη συνέχεια γενίκευση.

Ας τονίσουμε για άλλη μια φορά ότι οι μελέτες που περιγράψαμε στο παρόν κείμενο είναι, παρά την κλινική προοπτική τους, ενδιαφέρουσες και χρήσιμες, αλλά ανεπαρκείς για να καταλήξουν σε σοβαρό συμβουλευτικό λόγο, γιατί η γενίκευση των αποτελεσμάτων των κλινικών μελετών σε όλο τον πληθυσμό και στις πολλές κατηγορίες και υποκατηγορίες των διδύμων είναι βιαστική και επιστημονικά πολύ τρωτή. Δεν υποστηρίζουμε ότι οι δίδυμοι δεν έχουν προβλήματα από τα νηπιακά μέχρι τα ενήλικα χρόνια. Το ερώτημα είναι πόσα και ποια από τα προβλήματα αυτά οφείλονται στην κατάσταση της διδυμίας, πόσα και ποια προβλήματα είναι αναπτυξιακής φύσης (απλώς και μόνο επειδή ο κάθε δίδυμος αναπτύσσεται ως βρέφος, νήπιο, παιδί, έφηβος, μεσήλικας και ηλικιωμένος) και πόσοι δίδυμοι κατά κατηγορία, υποκατηγορία, ηλικία, φύλο, τάξη κτλ. έχουν και ποιων τύπων προβλήματα στο πολιτισμικό περιβάλλον που ζουν. Το ερώτημα οφείλει να επεκταθεί και προς την αντίθετη, λησμονημένη πλευρά: Υπάρχουν αναπτυξιακά πλεονεκτήματα στη διδυμία; Μοιράζονται (χρόνο, συναισθήματα, πράξεις, γνώση κτλ.) οι δίδυμοι με τους διδυμους αδερφούς τους και τους άλλους περισσότερο από τους μη δίδυμους; Είναι πιο ανατροφικοί, υπομονετικοί, επικοινωνιακοί, κουρασμένοι, χαρούμενοι, αυταρχικοί, δημοκρατικοί, συνεργατικοί κ.ο.κ. οι γονείς των διδύμων από τους γονείς των μη διδύμων; Υποφέρουν λιγότερο από μοναξιά και χαρακτηρίζονται από περισσότερη ενσυναίσθηση οι δίδυμοι ως παιδιά και ενήλικες; Τα ερωτήματα είναι πολλά και πολλαπλασιάζονται αν λάβει κανείς υπόψη του δύο επιπλέον παράγοντες, τον

παράγοντα της ψυχολογικής ανάπτυξης και το ευρύ φάσμα των φαινομένων της διδυμίας.

Οι μελέτες που επικεντρώνονται στην ψυχολογική ανάπτυξη της πλειονότητας των διδύμων είναι λίγες, αλλά εξαιρετικά ενδιαφέρουσες (βλ. Piontelli, 2002a, 2002b. Μαρκοδημητράκη, 2003). Η εισαγωγή της μεταβλητής της ανάπτυξης ανάμεσα στο απλουστευτικό δίπολο κληρονομικότητα – περιβάλλον αναδεικνύει την ποικιλία και την πολυπλοκότητα των αλληλεπιδράσεων στον οντογενετικό χρόνο και στον εκάστοτε πολιτισμικό χώρο, τις ομοιότητες (κυρίως ανάμεσα στους ΜΖ, αλλά και ανάμεσα στους ΔΖ) και τις διαφορές ανάμεσα στους ΜΖ και, φυσικά, ανάμεσα στους ΔΖ (βλ. Ainslie, 1997. Piontelli, 2002a, 2002b). Αυτές ακριβώς οι διαφορές (π.χ. στην κοινωνικότητα, στο ταμπεραμέντο, στο επίπεδο δραστηριότητας, στο χαμόγελο, στο γέλιο, στο παιχνίδι, στην παρορμητικότητα, στην έκφραση των συγκινήσεων, στα είδη των προσκολλησεων στη μητέρα, στον πατέρα, στο δίδυμο αδερφό, στην ετοιμότητα επίλυσης προβλημάτων κτλ.) καθώς και η μικρή ή η μεγάλη διάρκεια των ομοιοτήτων και των διαφορών ανάμεσα στα δίδυμα αδέρφια στον οντογενετικό χρόνο δείχνουν την αξία των αναπτυξιακών μελετών και υποδηλώνουν ότι κάθε δίδυμο παιδί δεν παύει να είναι άτομο με δικό του πρόσωπο.

Το φάσμα των φαινομένων της διδυμίας στο είδος μας είναι τεράστιο, ποικίλο, δύσκολο κατανοήσιμο και ανεπαρκώς μελετημένο. Στο ένα άκρο του φάσματος, κατά τη σύλληψη και ειδικά κατά τα πρώιμα στάδια της κύησης, υπάρχει θάνατος πολλών διδύμων εμβρύων (σύνδρομο του εξαφανισθέντος διδύμου κ.ά.), κίνδυνος που δεν εκλείπει κατά τη βρεφική ηλικία – τα δίδυμα βρέφη συγκριτικά με τα μη δίδυμα διατρέχουν πέντε φορές μεγαλύτερο κίνδυνο να πεθάνουν πριν κλείσουν το πρώτο έτος (Newman & Luke, 2000). Αυξημένοι είναι, επίσης, οι περιγεννητικοί κίνδυνοι για τις μητέρες των διδύμων συγκριτικά με τις μητέρες που κυφορούν ή έχουν γεννήσει ένα παιδί. Ομάδα υψηλού κινδύνου αποτελούν τα δίδυμα νεογνά βάρους 500-900 γραμμαρίων, ορισμένα από τα οποία παραμένουν ελαφρύτε-

ρα και κοντότερα ακόμη και κατά τη διάρκεια της εφηβείας. Στο ίδιο άκρο υπάρχουν, επιπλέον, παθολογία, ψυχοπαθολογία (π.χ. και οι δύο ΜΖ συνήθως δίδυμοι μπορεί να πάσχουν από κάποια ψύχωση ή/και νοητική καθυστέρηση) καθώς και ο κίνδυνος για μια πολύ βασανισμένη, ταπεινωμένη και επισφαλή ζωή για τους λίγους αλλά υπαρκτούς ΜΖ διδύμους που γεννήθηκαν σιαμαίοι ή αυτοίσιτοι (βλ. Μαρκοδημητράκη, 2003. Μαρκοδημητράκη & Κουγιουμουτζάκης, 2005. Μαρκοδημητράκη και συν., 2002a, 2002β).

Στο άλλο άκρο του φάσματος της διδυμίας υπάρχει η μεγάλη πλειονότητα των διζυγωτικών (ΔΖ) και ΜΖ διδύμων, οι οποίοι, σωματικά και ψυχολογικά, είναι υγιείς, ή τόσο υγιείς όσο και οι μη δίδυμοι (Piontelli, 2002a). Θα περίμενε κανείς ότι οι ερευνητές θα επικέντρωναν το ενδιαφέρον τους σε όλο το φάσμα της διδυμίας, προκειμένου να κατανοηθούν τα φαινόμενα. Όμως, οι κλινικές μελέτες (ψυχολογικές και βιολογικές) επικεντρώθηκαν στο ένα μόνο άκρο και μελέτησαν τη μειονότητα εκείνη των διδύμων που έχει πολλά προβλήματα, χωρίς συχνά να υπάρχουν ομάδες ελέγχου. Επιπλέον, η κλινική προοπτική έχει μια τάση να βλέπει συχνά παντού προβλήματα, να σκέφτεται τύπους παρεμβάσεων χωρίς να κάνει τις αναγκαίες κατηγοριοποιήσεις (π.χ. των διχοριακών – διαμνιακών ΜΖ και ΔΖ διδύμων και των τριών άλλων υποκατηγοριών των ΜΖ διδύμων, βλ. Μαρκοδημητράκη, 2003), για να μην αναφερθούμε στα διαφορετικά είδη των κλινικών θεωριών και παρεμβάσεων (ψυχοδυναμική, συμπεριφοριστική κτλ.). Από το άλλο, το υγιές άκρο του φάσματος, μελετήθηκαν, με ψυχομετρικό κυρίως τρόπο, οι ΜΖ και ΔΖ δίδυμοι προκειμένου να προσδιοριστεί το ποσοστό επίδρασης των κληρονομικών παραγόντων στη νοημοσύνη. Οι εκατοντάδες ψυχομετρικές μελέτες επί 130 χρόνια δεν απέδωσαν τα αναμενόμενα – οι ίδιοι οι σύγχρονοι συνεχιστές του Galton το 1993 αναγνώρισαν ότι συμφωνούν μόνο σε 2 από τα 11 σημεία αποτίμησης του ερευνητικού έργου τους. Συμφωνούν δηλαδή ότι έγινε πρόοδος στην επινόηση νέων στατιστικών μεθόδων μέτρησης των κληρονομικών και των περιβαλλοντι-

κών παραγόντων της νοημοσύνης και ότι για τη λύση αυτού του προβλήματος πρέπει να συνεχιστούν οι μελέτες των διδύμων, ενώ εξακολουθούν να διαφωνούν για τη φύση της νοημοσύνης, για το ρόλο του παράγοντα g, για την ισχύ της ψυχομετρικής ή της βιομετρικής ανάλυσης, για το ρόλο του περιβάλλοντος κ.ά. (Μαρκοδημητράκη, 2003, σ. 162-166). Αν το ένα δέκατο των ψυχομετρικών μελετών για τη φύση της νοημοσύνης σε δείγματα διδύμων αφιερωνόταν για να κατανοήσουμε λίγο περισσότερο την ανάπτυξη τους ως διδύμων παιδιών του είδους μας, η γνώση μας θα ήταν περισσότερη και οι δυνατότητες βοήθειας –αν και όπου χρειαζόταν– μεγαλύτερες.

Επιπλέον, οι κλινικές και οι ψυχομετρικές μελέτες βασίζονται στην υπόθεση ότι οι MZ δίδυμοι μοιράζονται ακριβοδίκαια το ίδιο γενετικό υλικό. Οι τρέχουσες εκλεπτυσμένες γενετικές μελέτες έχουν δείξει ότι οι MZ δε μοιράζονται ακριβοδίκαια το ίδιο γενετικό υλικό, έχουν διαφορετικό ζωτικό χώρο και διαφορετικές εμπειρίες εντός μήτρας κατά την κύηση, δεν είναι πάντα ίδιου φύλου, δεν έχουν πάντα το ίδιο βάρος γέννησης και τα ίδια χρωμοσώματα (π.χ. ο ένας MZ μπορεί να πάσχει από το σύνδρομο Down και ο άλλος όχι) κτλ. (βλ. Piontelli, 2002a. Μαρκοδημητράκη & Κουγιουμουτζάκης, 2005). Άρα η θέση ότι οι MZ θα έχουν τα ίδια ψυχολογικά χαρακτηριστικά (π.χ. την ίδια νοημοσύνη, προσωπικότητα), αφού μοιράζονται ακριβοδίκαια το ίδιο γενετικό υλικό, προκαλείται άμεσα στις μέρες μας.

Αν και οι μελέτες που εξετάσαμε στο παρόν άρθρο προσφέρουν ορισμένα χρήσιμα, μη γενικεύσιμα στοιχεία για τη ζωή των διδύμων, η υπάρχουσα, μονομερής, αποσπασματική γνώση για την ανάπτυξη τους δεν επιτρέπει σήμερα, παρά μόνο συμβατικά, να μιλούμε για την Αναπτυξιακή Ψυχολογία των Διδύμων – οι μελέτες που επικεντρώνονται σε αυτή καθαυτή την ανάπτυξη των διδύμων είναι λίγες, δεν επαρκούν για μια συνεκτική ψυχολογική θεώρηση των διδύμων στον οντογενετικό χρόνο και δεν καλύπτουν το πλήθος των αναπτυξιακών φαινομένων των διδύμων από μια κινητική, αντιληπτική, γνωστι-

κή, συναισθηματική, γλωσσική, επικοινωνιακή και κοινωνική προοπτική. Άρα ο λόγος των ειδικών προς τους γονείς, τους εκπαιδευτικούς και την πολιτεία για τους διδύμους ως πρόσωπα οφείλει να είναι φειδωλός.

Βιβλιογραφία

- Ainslie, R. (1997). *The Psychology of Twinship*. Northvale, N. J.: Jason Aronson.
- Baker, P. (1987). «Autonomous Language» in twins. *Twin Research*, 36, 233-238.
- Bouchard, T. J., & Propping, P. (1993). Twins: Nature's Twice-told Tale. In T. J. Bouchard & P. Propping (Eds.), *Twins as a Tool of Behavioral Genetics* (pp. 1-15). N. Y.: Wiley.
- Buckler, J. M. H. (1999). Growth and development of twins. In A. C. Sandbank (Ed.), *Twin and Triplet Psychology* (pp. 143-166). London: Routledge.
- Fulker, D. W., & Gardon, L. R. (1993). What Can Twin Studies Tell Us about the Structure and Correlates of Cognitive Abilities? In T. J. Bouchard & P. Propping (Eds.), *Twins as a Tool of Behavioral Genetics* (pp. 33-52). N. Y.: Wiley.
- Galton, F. (1875). The history of twins as a criterion of relative powers of nature and nurture. *Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 5, 391-406.
- Hay, D. A. (1999). Adolescent twins and secondary schooling. In A. C. Sandbank (Ed.), *Twin and Triplet Psychology* (pp. 119-142). London: Routledge.
- Hay, D. A., & O' Brien, P. J. (1987). Early influences on the school social adjustment of twins. *Acta Geneticae Medicae et Gemellologiae*, 36, 239-248.
- Κουγιουμουτζάκης, Γ., Μαρκοδημητράκη, Μ., Πατεράκη, Μ., & Παπασταθόπουλος, Ε. (σε προετοιμασία). *Δίδυμα και μη δίδυμα βρέφη στην επικοινωνία τους με τους Σημαντικούς Άλλους: Γνωστική, συναισθηματική και κοινω-*

- νική ανάπτυξη.
- Kugiumtzakis, G., Kokkinaki, T., Markodimitraki, M., & Vitalaki, E. (in press). Emotions in Early Mimesis. In J. Nadel & D. Muir (Eds.), *Emotional Development*. Oxford: Oxford University Press.
- Luria, A. R., & Yudovich, F. (1971/1956). *Speech and the development of mental processes in the child*. Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books.
- Malmstrom, P. M., & Silva, M. N. (1986). Twin talk: Manifestations of twin status in the speech of the toddlers. *Journal of Child Language*, 13, 293-304.
- Μαρκοδημητράκη, Μ. (2003). *Η Ψυχολογία των Διδύμων. Μίμηση και συναισθήματα σε ένα ζεύγος ετεροζυγωτικών διδύμων*. Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Κρήτης.
- Μαρκοδημητράκη, Μ. (υπό δημοσίευση). Οι δίδυμοι ως έμβρυα και βρέφη. Στο Γ. Κουγιουμουτζάκης (Επ. Έκδ.), *Διποκεμενικότητα στη βρεφική ηλικία. Μελέτες στην Κρήτη*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Μαρκοδημητράκη, Μ., Κοκκινάκη, Θ., & Κουγιουμουτζάκης, Γ. (2002α). Η Ψυχολογία των Σιαμαίων Διδύμων (Μέρος Πρώτο). *Παιδί και Έφηβος. Ψυχική Υγεία και Ψυχοπαθολογία*, 4(1), 71-86.
- Μαρκοδημητράκη, Μ., Κοκκινάκη, Θ., & Κουγιουμουτζάκης, Γ. (2002β). Η Ψυχολογία των Σιαμαίων Διδύμων (Μέρος Δεύτερο). *Παιδί και Έφηβος. Ψυχική Υγεία και Ψυχοπαθολογία*, 4(1), 87-111.
- Μαρκοδημητράκη, Μ., & Κουγιουμουτζάκης, Γ. (2005). Διεπιστημονική θεώρηση της εγκυμοσύνης των διδύμων. *Ψυχολογία*, 12(2).
- Minde, K., Corter, C., & Goldberg, S. (1984). The contribution of twinship and health to early interaction and attachment between premature infants and their mothers. In J. D. Call, E. Galenson, & R. T. Tyson (Eds.), *Frontiers of Infant Psychiatry* (pp. 160-175). N. Y.: Basic Books.
- Mogford-Bevan, K. (1999). Twins and their language development. In A. C. Sandbank (Ed.), *Twin and Triplet Psychology* (pp. 36-60). London: Routledge.
- Newman, R. B., & Luke, B. (2000). *Multifetal Pregnancy*. N. Y.: Lippincott Williams & Wilkins.
- Papousek, H., & Papousek, M. (1984). The Evolution of Parent – Infant Attachment: New Psychobiological Perspectives. In J. D. Call, E. Galenson, & R. C. Tyson (Eds.), *Frontiers of Infant Psychiatry* (Vol. 1, pp. 276-283). N. Y.: Basic Books.
- Piontelli, A. (1999). Twins in utero: temperament development and intertwin behaviour before and after birth. In A. C. Sandbank (Ed.), *Twin and Triplet Psychology* (pp. 7-18). London: Routledge.
- Piontelli, A. (2002a). *Twins. From Fetus to Child*. London: Routledge.
- Piontelli, A. (2002b). *Twins: A Different Sharing*. Paper presented at the Symposium on «We Share, Therefore We Are: On Human Development, Education and Culture», in honour of Prof. J. Bruner, in the University of Crete, 21-22 October.
- Preedy, P. (1999). Meeting the educational needs of pre-school and primary aged twins and higher multiples. In A. C. Sandbank (Ed.), *Twin and Triplet Psychology* (pp. 70-99). London: Routledge.
- Rutter, M., & Redshaw, J. (1991). Annotation: Growing up as a twin: Twin – Singleton differences in psychological development. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 32, 885-895.
- Sandbank, A. C. (1999) (Ed.). *Twin and Triplet Psychology*. London: Routledge.
- Sandbank, A. C. (1999). Personality, identity and family relationships. In A. C. Sandbank (Ed.), *Twin and Triplet Psychology* (pp. 167-185). London: Routledge.
- Spillman, J. A. (1999). Antenatal and postnatal influences on family relationships. In A. C. Sandbank (Ed.), *Twin and Triplet Psychology*

(pp. 19-35). London: Routledge.
Waterman, P., & Shatz, M. (1982). The acquisition of personal pronouns and proper names by an identical twin pair. *Journal of Speech and Hearing Research*, 25, 149-154.
Wilson, R. S. (1977). Twins and siblings:

Concordance for school-age mental development. *Child Development*, 48, 211-216.
Zazzo, R. (1976). The twin condition and the couple effect on personality development. *Acta Geneticae Medicae et Gemellologiae*, 25, 343-352.

Aspects of the twins' development

MARIA MARKODIMITRAKI, GIANNIS KUGIUMUTZAKIS & THEANO KOKKINAKI
University of Crete, Greece

ABSTRACT

In the present paper we examine certain aspects of the psychological development of the twins during the preschool and school years, adolescence and middle age. We conclude evaluating the vacuum of knowledge, stressing the necessity of developmental studies and proposing a change of the theoretical perspective and research methods, in order to undermine the prejudice, according to which the twins always have to have problems.

Key words: Twins, Twins's development.

Address: Giannis Kugiumutzakis, Department of Philosophy and Social Studies, University of Crete, 741 00 Rethymno, Crete, Greece. Tel.: 0030-28310-77215, Fax: 0030-28310-77222.